

210

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

MOZES ANDRAS
HAGYOMANJA 1902

SZERKESZTIK és KIADJÁK

PÉTERFI DÉNES és KOVÁCS JÁNOS.

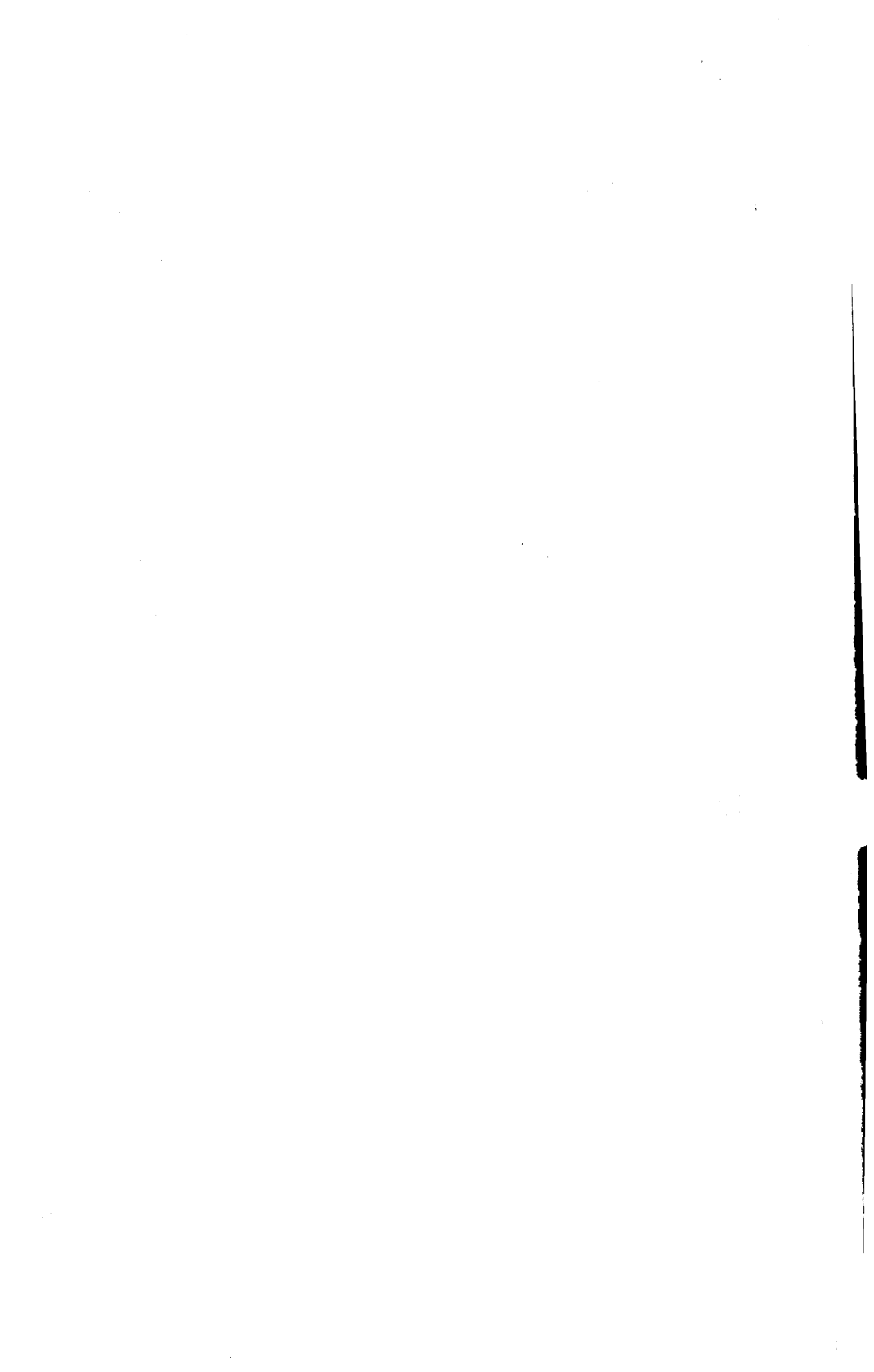
XIV. KÖTET.

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT K. PAPP MIKLÓSNÁL

1879.

T A R T A L O M:

I. Egyházi dolgozatok:

Nyugalomba lépéskor mondott papi búcsúbeszéd. Péterfi Józseftől	97.
Husvétii egyházi beszéd. Kovács Jánostól	169.

II. Hittan-bölcselemiek:

Az Isten eszményekkel nem helyettesíthető. Dr. Martineau Jakabtól. ford. Péterfi Dénes	1.
Római és görög írók élete és iratai különös tekintettel vallásos gondolkozásukra. II. M. Aur. Antoninus. Derzsi Károlytól	20. 209.
Renan Ernőnek a francia akademiában tartott székfoglaló beszédéről. Dr. Brassai Sámuel	151.
Dávid Ferencz emlékére. Sámii László	199.

III. Nevelés és oktatás ügyiek:

A közoktatási minister 7-ik jelentése. y.	56. 135.
Az életbiztosítás és a család. Kóváry Lászlótól	92.
A vasárnapi iskolák. Eredeti levél Londonból. Boros György	141.
Értesítés az unitárius iskolákról:	
1. A kolozsvári főtanodáról. Kovács János	217.
2. A tordai középtanodáról. Pálffy Károly	230.
3. A székely-kereszturi középtanodáról. Sándor János	235.
Az országos tanszermuzeum. Bn.	245.
A székesfejérvári országos kiállítás, tanügyi szempontból.	
Eredeti levél. Bg.	261.
Nevelés és oktatás a hajdani Athenaeben. Ulár Páltól	375.
A székely-kereszturi tanoda tovább fejtésének kérdése.	
Nyílt levél a szerkesztőséghez. K—y L.	417.

IV. Életiratok, történelmiek, statistikai adatok:

Egyháztörténelmi adatok:

XXXVIII. A kissolymosi, bözödi stb. unitár. templomok elvétele (folyt.) közli Benczédi Gergely	35.
XXXIX. Dávid F. levele. közli „	42.
XL. Schesaeus Keresztély ódája Dávid Ferenczhez	103.
XLI. Dávid F. letartóztatására vonatkozó határozatok Kolozsvár 1579-ki jkönyvéből	106.
XLII. és XLIII. Dávid ügyét érintő naplószerű feljegyzések 1579-ből. Közli Dr. Nagy János.	108, 109.
XLIV. Basilius István levelei. Közli Benczédi Gergely.	387.
Egyházi szemle. cz.	47, 124, 408.
A székely-kereszturi unitárius hitközség történelmi rajza. N. ajtai Kovács Istvántól	67.
Ismét a Mandeusokról. Gr. Kuun Gézától	162.
—Az alsó-siménfalvi unitaria ekklézsia. Ürmösi Kálmántól	177.
Fölvilágosítás a „tabulae ceratae“ kérdésnek az unitáriusokra vonatkozó ágában. Benczédi Gergelytől	192.
A brit és külf. unitár. társulat évi közgyűlése Kovács Ján.	247.
Dr. Brassai Sámuel 40 éves jubileuma. P.	265.

Az unitáriusok székely-kereszturi zsinatának emléke:

- I. Megnyitó beszéd Dániel Gábertől 291.
II. Főt. Ferencz József beszéde, melylyel a brit és
külföldi unitárius társulat küldötteit bemutatta . . . 295.
III. Chalmers András cambridgei pap beszéde az angol
küldöttség nevében 297.
IV. Üdvöző iratok angol és amerikai hitrokoninktól . . . 298.
V. Az E. K. Tanács jelentései 307.
VI. Elintézett ügyek 324.
VII. A nemzeti előhaladás magasabb útai. Felolv. Chalmers A. 332.
VIII. Dávid F. emlékezete. Pályadíjt nyert óda. Murányi F. S. 339.
Alesius Dénes vagy Dávid Ferencz volt-e az első erdélyi re-
formatus püspök? Jakab Elektől 363.
Angol barátaink. K. J. 400.

V. Egyházi élet.

- Indítvány a kepe megváltás ügyében. Egyed Ferencztől . . 45.
Levelezés Budapestről. r. 143.
A kepe-ügy. Csegezi Lászlótól 239.
Levelezés. Maroskör. Szabéd. r. l. 263.
" Ujszékel. Raffaj Domokos 348.
" Maroskör. Nyárad Szt. Márton x. y. 350.
A papi beiktatás módja Angolhonban. Boros Györgytől 394.

VI. Könyvismertetések.

- A tiszántúli ref. középisk. tanáregyesület első évkönyve. Imre S. 115.
Irodalmi értesítő 251. 352. 420.
Jelentés a Dávid F. emlékére írott pályamunkákról 282.

VII. Aranykönyv.

- Dávid F. Alapítvány 64. 148. 196. 272. 359.
Az alsó siménfalvi olv. és önképz. egyl. gyarapítására adakozás 66.
A holdmező-vásárhelyi unitár. fiókegyh. részére tett adakozások 362.
A székely kereszturi templomra tett adakozások 424.

VIII. Vegyesek.

Dr. Martineau cikke. A francia ó-katholikusok. 60. Spurgeon G'asgowban. Társadalmi Anathema. Ez aztán a predikatio. A prot. felekezetek közti egyetértés. A magyar prot. egyh. és isk. Figyelő. 61. A Magyar Tanügy. Jelentés a kolozsvári ipariskolákról. Az abanj és tornamegyei tankerület jelentése. Gróf Kuun Géza 62. Énlaki népes ekklank. Simén D. Szent Háromság története. Gyászhir. Sajtóhiba 63. Az unitár vallásközönség E. K. T. nak hódoló felirata 144. A királyi pár ezüstmenyegzőjének ünnepe. 145. Magyar prot. egyetem. Ötven éves szép házassági jubileum. 146. Reischel Károly. Az unitár. egyh. K. T. Az unitár. E. F. T. A teremi unitár. templom. Gyász hírek. 147. A szerkesztőség postája. Sajtóhibák 148. Dr. Brassai Sámuel. A londoni unitár. theol. akadémia. A sepsi körispataki unitár ekkla. 194. Pályázati hirdetésny. Felhívás a Dávid F. alapítvány ügyében. Gyászhir 195. Szerkesztői megjegyzés. 198. Zsinati főtanácsunk. 269. Boros György. Nevezetes tanügyi mozzanat 270. A magyaryelvi póttanfolyam. Sepsi-miklósvárk. gyűlés Állami főfelügyelet. 271. Gyász hírek 272. Angol barátaink 355. Derzi Károly. A ref. egyh. conventio. Az ág. ev. egyetemes közgyűlés. 356. A tordátfalvi ifjuság. Gyászhir. Irodalmi ujdonságok 357. Felhívásra. Sajtóhiba. 358. A magyar prot. egyh. történelem. Az ev. ref. egyh. kerület. A protestans missio. A protestantismus. Az első prot. templom Tirolban. Ritka keresztelő. Kossuth Lajos. Egy olasz bölcész és államférfi az unitarismusról. Kelemen Benőről. Collyer Róbert. Gyász hírek. In memoriam. T. olvasóinkhoz és munkatársainkhoz. Előfizetési felhívás a K. Magvető XV. évfolyamára.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIV-ik évf.

Január, Február. 1879.

1-ső füzet.

AZ ISTEN ESZMÉNYEKKEL NEM HELYETTE- SITHETŐ.

(Ideal Substitutes for God).

Dr. MARTINEAU JAKAB felolvasása Londonban a „Manchester New College“-ben az 1878/9-ki tanév megnyitása alkalmával.

Ez intézetnek főbüszkesége mindig az vala, hogy a theológiát szabadon, dogmákhoz nem ragaszkodva tanítja; és nem régebbe a kormányhoz intézett feliratában is azt kérte, hogy a kormány az ország minden egyetemén gondoskodnék szabad theologiai tanszékek felállításáról, mint oly eszközökről, melyek az emberi tudás legnemesb ágának kifejlését és az emberiség erkölcsi és szellemi emelkedését vannak hivatva elősegíteni. De mi a „theologia“, a melylyel mi itt foglalkozunk és a melyről úgy merészkedtünk beszélni, mint annak tapasztalt képviselői? A szó maga, melyet szélesebb értelemben az összes theologiai tudományokra alkalmaznak, szorosán véve az Istenről szóló tant jelenti. A mint a geologia a földrétegek rendszeres tudománya, a physiologia az élő szervezeteké, a psychologia az öntudatos szellemé, az ethnologia az emberi fajoké: úgy a theologia az Istenről való tan, vagy az Istennek észbeli felfogása. Tárnya: az Isten. És a kik azt tanítják, ép úgy felteszik, hogy felfoghatjuk őt, mint a koszmologista felteszi, hogy a világ különféle-ségéről és egységéről érthető fogalmakat tud alkotni. Az Isten felfogásának módszerei változhatnak a gondolkodó és kora geniusa szerint. De akár az eszméről száll (Descartes-tal) a végetlen való-ságra, akár a világ esetlegességeiről (Wolffal) annak szükségképi forrására, akár a természet művészetéről és szépségéről (Paleyval) annak eszes teremtőjére, akár az erkölcsi törvényről (Kanttal) annak igazságos törvényadó-jára, akár a múlt kijelentéseinek emlékeiből (Chalmerssel) a kijelentő természetére — a távolból jövő világos-

ság, mely a gondolkodót vizsgálódásában buzdította, mindig ugyanaz volt — az isteni ihletés. Ez a theologia feltétele. Hogyha ez éltető erő megszűnik, a theologia is oda lesz, elhal.

A szók használatában és jelentésében mutatkozó fokozatos változásokat vizsgálva bizonyos fokmért nyerünk, mely a gondolat föl- és lehullámzásának változatait jelzi és minket előre figyelmessé tesz az időszaki munkára. S nem minden jelentőség nélküli, hogy a mit régen theologiai tudománynak neveztek, ma inkább a vallások tudományának nevezik, azaz rendszeres ismeretnek mindarról, mit az emberek a rájuk nézve szent dolgokról hitték és éreztek. A különbség világos: a theologiai vizsgálódás e szerint isteni tárgyról emberire szállt le, az észnek az érzék feletti valóság utáni szárnyalásából a pogány mythológiák történetére és bírálatára. S minthogy e téren az ember tanulmányozására nézve gazdag lélektani tapasztalatokat nyerhetni, a theologiai vizsgálódás e tere kiterjesztését csakis üdvözölhetjük és tisztelettel adózhatunk ama vezértudósoknak, a kik e tere lépve a gondolatnak új utakat nyitnak. A pogány mythológiáknak tisztán történeti szempontból, előítéletes fogalmak vagy apologeticus érdekek nélkül való tárgyalása, azoknak, most először szolgáltatva igazságot, valódi értékét tünteti fel. A míg a régi vallásokról csak a keresztény theologusok ítétek és irtak, nem lehetett oly rokonszenvet várni, mely azok részrehatatlan magyarázására szükséges. Azonban e tanulmányok csupán anthropologiai fontossággal bírnak. Azok küzdő fajunk vidám és szomorú történeteiről, sötét napjai álmairól, csodás elragadtatásában való találgatásairól, bűne jelenségeiről beszélnek, de nem adnak szabályt arra nézve, hogy miként kell megvédeni az igazat, mialatt a hamisat fájlaljuk, nem adnak más istenismeretet, mint a mit mi hozzunk magunkkal. S hogyha mi ama vallási okiratok vizsgálásához a mi theologiai ismeretünkkel felfegyverzetten kezdünk, meglehet, hogy azok bizonyos világosságot vetnek azoknak részeire és ez által tisztább színben tüntetik fel, de önmagukban ugy jelennek meg előttünk, mint a gondolat szokatlan formái, melyeket mi csak mintegy külső álláspontból bámulunk és mint csak világi tüneményeket tekintünk. Ennélfogva azok nem igényelhetik a régi „theologia“ helyét.

Honnan e változás a vallási gondolat álláspontjában és rendszerében? Miért távozott el az végetlen tárgyától és vette fel a helyett az embereknek arról való képzelmeit vizsgálódás tárgyául?

Avagy a régi világ babonáinak tört világai az isteni dolgokról hübb képet nyujtnak-e, mint a közvetlen értelmi szemlélődés? Oda juttottunk-e, hogy utolsó menedékünk a hit dolgában a régi hitvallások? Ennek oka kétségtelenül abban rejlik, mert korunk könnyebbnek találja azt vizsgálni, hogy mi a vallás az emberben? mint azt, hogy mit mond az az Istenről és azért gyöngédséggel és tisztelettel tárgyalja a vallást, mint alanyi jelenséget, de tartózkodik vizsgálódásával a való lény tengerére kibocsátkozni. Ama lény hatalma, a jellemre nézve mint képző erőé, a művészetben mint ihletésé, a nemzetek életében mint szövetségesé, a történetben mint tényezőé, teljesen el van ismerve korunkban is. De hogy a szellem felfogása ama lényre nézve valódi és nem csupán a képzelet szüleménye, hogy a magasztos isteneszmének valóságban létező tárgy is felel meg, a mai kor, mely felfedezéseitől elvakítva és az őszinte, természetes egyszerűségből kivetkőzve van, mindezt kétségbe vonja, vagy bizonytalannak állítja, mert tapasztalatilag igazolni nem tudja.

A vallásnak a tapasztalás formuláira való vonására oly sok példát találhatni napjainkban, hogy az korunknak mintegy általános irányát jelzi. És ha van is különbség e példák közt, a jelszóban mindnyájan megegyeznek. És a jelszó, melyet Holland hangoztatott először, de a mely mindenütt vizshangozva lön: „El a métaphysikával!“ mi más szavakkal azt teszi: „A jelenségeken túl a való lény (Real Being) után vizsgálódni hiábavaló fáradság: az oly problema, melynek meg vagy meg nem oldhatása az emberiség szellemi életére közönyös értékkel bir: mert akár lehessen megoldani, akár nem, a vallás egyéni és társadalmi tények marad, melynek tartalmát és jelentőségét vizsgálhatjuk“. E szavak nem kevesebbet mondanak, mint hogy a vallásra nézve tökéletesen mindegy, van-e Isten vagy nincs! A theológiát feladhatjuk és azzal minden hitnézetet, a nélkül, hogy az az emberi bizalom és kégyesség hátrányára történnék, mert azok természetünk törvényeiben és társadalmi helyzetünkben elég alapot birnak fenmaradásukra és mélyebb alap keresését nem szükséglik. Nem csoda, hogy a midőn ezen minden ismert vallással egyedül közös elem is, (mert még a buddhaismust tekintve sem vagyunk feljogosítva kiáltani: „El a métaphysikával“) elvettetik, különböző vélemények támadnak arra nézve, hogy a megmaradott lényeg mi. Abban azonban megegyeznek, hogy a vallást az erkölcsnek, mint legközelebbi rokonnak kell az örökségben követni és nevét felvenni. Kényes kérdés azonban, hogy ez hogy

történhetik, hogy lehet az erkölcsöt vallássá változtatni át? „Emotioval kell megérinteni” mond Arnold M. és tekintetét amaz irányfolyamatra fordítani, mely nem mi magunk vagyunk s mely minket igazságosokká teszen. Harrison Frigyes, a positivist, az emotio ellen kifogást nem tesz, de inkább ajánlja fölény gyanánt a gyűjtő értelemben vett emberiség eszméjét, mely az egyén szolgálátát igényli és annak munkáját az összmunkálatába minden időre felveszi. Holland legújabb bölcsészete elégnék tartja, hogy az erkölcs legyen eszményi, nem a kötelesség azon érzetét tekinti, mely izzadva hordozza az élet terhét, munkál a nap hevében, hanem az eszményi tökéletesség felé való azon szabad szárnyalást, melyet az éj csöndjében a szemlélődás ad. A vallás e szerint „erkölcsi idealismus *). E meghatározásban talán a modern irány a legtökéletesebben van kifejezve s épen ezért további fejtegetéseimben ezt fogom szem előtt tartani.

Engedjük meg mindenek előtt, hogy ez erkölcstanítók minde-
 nike egy fontos igazságot hirdet. Hogy minket a dolgok folyása“ tesz igazságosokká“, — hogy az „irányfolyamatban“ a tiszta elemek lassanként leszállnak és az élő viz, a mint tovább folyik, tisztább lesz, — hogy a történet minden tragikai jelenetein keresztül is az igazság diadalát mutatja, — és hogy az emberiség előhaladásában való erős bizalom nélkülözhetlen kellék az emberi művelődésre nézve, — ez oly nagyjelentőségű tan, mely kellőleg méltányolva Arnoldnak az erkölcstanítók közt magas helyet jelöl, s csaknem prófétaí rangra emeli. És ismét semmi sem lehetne időszerűbb, mint Harrison tana, melylyel a korábbi angol bölcsészek sophisticus egoismusának utját vágja. Azok azon kedvelt tanuk bizonyítására, hogy a gyönyör a legfőbb jó és minden cselekedet végcélja, rendszeren egy üres világban egyedülálló személy esetét szokták volt felvenni, és azt állították, ha annak, a midőn eszmélni kezd, kellemes érzése támad, ha eltűnik is, érdemes élnie, de hogyha fájdalmas érzete szülemlik, akkor jobb, ha életre nem jön; így a választás csupán a gyönyörre eshetik. Az érv képtelensége abban áll, hogy egy egyénnek egyedüliségben létezését veszi fel és életét csupán az érzésbe helyezi. Egy teremtmény, mely az üres térben egymagára

*) L. a vitát a „Godsdienst zonder „metaphysica“ és a „zedelijc Ideaal“ felett a Theologisch Tijdschrift“ 1874—5—6 évi folyamaiban Hoykas, van Bell, Hugenholtz, van Hamel, Kuenen és mások által folytatva.

úszik, már a felvételnél fogva minden lehető viszonyon kívül áll: más személyek vagy tárgyak körülötte nincsenek; senkivel érintkezésbe nem jöhet; erőit cselekvés által nem fejtheti, csupán szenvedőlegességre van kárhozthatva, melynek csakis érzési értéke van. Ilyen formán az egyáltalán nem ember, vagy még annyi sem, mint a spongia a tengerben, mely legalább a körülte levő vizet felszívja. Az embert egyenesen a viszonyok rendszere alkotja: a mik vagyunk, az egymásra kölcsönhatásnál fogva vagyunk: az egyén nem tényezője, hanem eredménye a társadalomnak; és hogy a mi természetünket felfogni tudjuk, első sorban az emberiséget, e nagy összetett organismust, kell megismernünk, a melyből az egyén kiindul és külföldik. A társadalmi viszonyok azt a hatalmát, melylyel az emberiség élő és folyton haladó életét szabályozzák, valódi lelkesültséggel és pedig helyesen tünteti fel az ékes-szóló Harrison, kinek hatása azonban sokkal nagyobb lenne, hogyha túllelkesültsége nem ragadná a bölcsészeten túl allegoriára és tanát nem igyekeznék titokzatossá tenni az által, hogy azt a „lélek és jövő élet“ műkifejezésekbe önti. S még mélyebb igazság rejlik abban, mi Holland szélső iskoláját arra indította, hogy a vallást erkölcsi idealismusban oldja fel. Kétségen kívül azok arra a tapasztalatra építenek, mely szerint az erkölcs és hit közt szoros határalap létezik, a mely alapon a lelkiismeret az életszabályokról az imáadásra emelkedik. Mert egyfelől nem tudjuk-e azt, hogy a midőn két eset közül választanunk kell, mi be tudjuk látni, hogy melyik erkölcsi szempontból helyesebb és a helyesebbre ünnepélyesen kötelezve érezzük magunkat. De másfelől nem látjuk-e a mult szomorú tanuságaiból, hogy mi nem mindig választjuk és követjük, a mit helyesnek ismertünk fel, hogy a tiszta, önzetlen, igaz akarat, bár mindig lehetséges, de mégis örökre eszménynek fog maradni, mely valósulást nem nyer. A jellem és az eszmény közötti ezen összeütközés kétségtelenül a vallás bölcsője: annak a meg gondolása, hogy mik vagyunk és miknek kellene lennünk, tekintetünket fel ég felé irányozza és megalázott lelkünk onnan várja, hogy az ígérő vigasz alászálljon. A szellem, a melyben ily gondolat támad, a szív, mely így hangolva van, a lélek, melyet a kötelesség teljesítésére ily ihletettség vezet, a mennynek kapuját már elérte.

De más dolog a vallás tartalmának egy vagy más része iránti előszeretettel addig a határvonalig felemelkedni, hol a vallás tulajdonképen kezdődik és más a vallás benső lényegébe behatolni. Épen azért

azt mondom, hogy ama férfiak, a midőn az emberi jellem nemes vonásait, az ember kegyességi érzületét mindnyájan fenn akarják tartani és mégis megfosztanak minket az élő Istennel való minden öntudatos viszonytól, lehetlen dolgot kísérlenek meg, mert a vallás lelkét, középpontját épen az képezi, a mit ők elvetettek. Ők érezni tudják az erkölcsi nagy példányok emelkedettségét és szépségét, de a honnan azok forrásukat meritik, a mi feltételük, azt elismerni nem akarják. Bámulják a királyi csemetét, a mint magasra szökken; szeretik a felnőtt fa árnyékát, gyönyörködnek virágzatában — és a gyökeret elmetszik. Ez csakis ismétlése, magasabb alakban bár, azon hibának, melyet az érzelmi bölcsészek követnek el. Azok egy egyénből akarnak egészset alkotni és annak természetéből, egymagában véve, létele elméletét levezetni, ámbár létele a viszonyok szövedékéből áll elé saját módja, egyéni lénye szerint. A humanismus-elmélet e hibát kiigazítja ugyan, de ismét megújítja, midőn az emberiséget kölcsönös viszonyai határai közé zárja be és az Istennel való minden összeköttetéstől elszakítja. Sem minmagunkat, sem fajunkat nem lehet soha helyesen megmagyarázni, hogyha elszigeteltségben vesszük; hogy megérthessük, hogy mik vagyunk, mi lényünk, ki kell szállnunk a körülölelő tengerekre és életünket a megmérhetlen lény körével kell kiegészítenünk.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a vallás fogalma csakis a végtelen tökély jelenléte által felébresztett érzelmekben határozódik és hogy a vallás jellemvonásai ezentúl nem terjednek. Ellenkezőleg a vallás titkos erejét minden emberi viszonyban feltalálni vélem, a hol csak nemes érzelemről és kötelességről van szó. A vallásos természetnek veléjáró sajátsága a jellem iránti tisztelet; és az ihlettség, melylyel az birj, a bizalom, melyet ápol, és az önfeláldozás, melyet lehetővé és könnyüvé teszen, életünk képébe a legszebb színeket festi és az egészet a szentség bitorával vonja be. Legyen a lélek ez ájtatossága oly szabad, a mint csak lehet; hadd hasson át az minden cselekedetet és minden helyet. A véges épen úgy tárva van az előtt, mint a végtelen és a kisebb kegyességi érzelmeknek épen úgy megvan jogosultságuk, mint a nagyobbaknak, de mindenikükre szükségképi föltétel, hogy benső tiszteletünk, bárminő legyen iránya, való tárgyra találjon végre és ne vesszen el végtelen vizsgálódásban. Midőn az erkölcsi nagyság fensége által megigézve vagyok és tisztelettel hajlok meg az előtt, az nem onnan van, mert látása bennem az erkölcsi nagyság

fogalmát ébreszti fel, hanem mert e fogalmat tárgyiasítva tárja szemem elé. S az mint az erkölcsiség élő megtestesülése gyakorol tekintélyt lelkiismeretem felett. De foszszanak meg csak az erkölcsi tökély élő megtestesülésétől, a tekintély előttem mindjárt veszít befolyásából, az ember mindjárt nem érzi a lelkiismeret szorongatásait; elhatározásaiban az akarat ereje meggyengül, mert a magasztos lelkesültség „felemelő hatalma“ oda lett; s bárminő gondolatok szülemenek benne, miveltségéhez adhatnak ugyan, de életét átalakító hatalommal nem bírnak. Egy fogalom bármily fenséges legyen, ha mint üres valóság jelenik meg, egy perczre fenséges érzelmeket felkelteni igen, de maradandóbb befolyást gyakorolni nem tud, mert hiányzik az, mivel maradandó befolyását fentartná, hiányzik a tisztelettárgy, s mi saját eszménket imádó tisztelettel nem illethetjük. Ez az oka, hogy az „erkölcsi idealismus“ a vallás feltétlen kívánalmaitól távol marad, nem azért, hogy erkölcsi, és a vallás más valami; nem azért, hogy működésében véges viszonyok közt mozog, míg a vallás a végetlenekkel foglalkozik, hanem mert eszményi tökélye a felfogás szerint csak a gondolatban létezik, míg a vallás eszményének a valóságban is léteznie kell. Strauss maga azon emlékezetes vallomást teszi, hogy „csakis a könyvtudós jöhet oly gondolatra, hogy az agynak költészet és bölcsészettől alkotott szüleménye valaha a valódi vallás helyét elfoglalhatná*).

S hogyha az erkölcsi gondolkodás azon lépését akarjuk megjelelni, melylyel az a vallásiba megy át: azt kell mondanunk, hogy az akkor történik, midőn elismerjük, hogy felettünk és körülötünk a minden tökélylyel bíró szellem létezik. A vallásos hit a való lényben való hit annak erejénél fogva, a minék az embernek lennie kell. Hogyha azt kívülről tekintjük, nevezhetjük az erkölcsi aspiratio apotheosisének, ha pedig belőlről tekintve nevezzük el, az Isten kinyilatkoztatásának fogjuk mondani a lelkiismeretben. Az előbbi kifejezés a gondolatnak tárgyához való felemelkedését, az utóbbi a tárgynak a gondolathoz leszállását jelöli. S minthogy itt csakis ama szavak értelmét és jelentésük körét akarom tisztázni, melyekkel a használatban visszaélés történt, nem foglalom el a figyelmet itt azzal, hogy egy ontologiai következtetésnek erkölcsi előtéttől levonását igazoljam. Ez nem az egyedüli

*) Kaiser Julien; der Romantiker auf dem Throne der Cäsaren. S. 12.

paradoxon, a melyre mi „a minnek lenni kell“ csodálatos fogalma által ellenállhatlanul vonzatunk. Ez sok olyan meggyőződéésre vezet, melyeket a természettudomány logikája folyton visszavet, de a melyek e visszavetéssel nem törődve továbbra is alapját képezik a társadalmi törvénynek és erősségét az emberi élet láthatatlan kötelékeinek. Hátrább ide vonatkozólag még szólni fogok, mielőtt értekezésem bezárnám. Most azon nézetem fejtegetésére térek, hogy az „erkölcsi idealismus“ nem vallás, kivéve ha az eszménykép mind valónak, mind isteninek tartatik.

Ez álláspont bebizonyítására tegyük fel, hogy a valóság eleme most elfogadva, majd kizárva van és hasonlitsuk össze az erkölcsi eszménykép természetes működését ezen két feltétel alatt, hogy kitűnjék, hogy vajjon mindkét esetben ugyanazon hatásokat eredményezi-e, a melyeket a tapasztalat a vallás jellemvonásai gyanánt felmutat.

Mióta a Rómabeliekhez szóló levél megiratott, általánosan ismert nézetté vált, hogy az ember minden erkölcsi kérdésben önmagában megosztva van. Egyfelől a benső szózat nyilatkozik benne fensőbb intelmeivel, másfelől pedig az érzéki hajlandóság a maga kívánalmaival. És minden ily összeütközésnél, bármelyik nyerjen hatalmat a másik fölött, a valódi maga az, mely a jót választja; Platóval szólva is, nincs ember, ki az ő akaratjának ura, hogy magát a rosszra határozná el. S ha helyesen választottam, akkor az elébbi ellenkezés bennem megszűnik és én azonnal egy leszek magammal és céljaimmal. De ha nem, akkor a benső vihar dühösebben újul fel; s én untalan vádolom önmagamot és nyugalmat nem találok. S így van ez minden emberrel, a kiben csak az erkölcsi élet a maga történetét kifejtette. Igényeljük csak az emberektől a mi jogos és igazságos és adjunk nekik tiszta fogalmat erről, szózatunkra egy szellem szállja meg és az álomból fölébredve mintegy megújult sereg lépnek elő. Kezdik érezni, talán először, hogy ők önmaguk, — s hogy önmagukat addig nem ismerték. A sötétség mélyéből kiemelkednek, és jobb részük, mint a nap, fénylő sugaraival kisüt. S mindnyájunknál, bizonyos tekintetben, az eszményi magunk az igazi valót képviseli; és mi megvetünk, mint idegent, minden olyant, mi annak ellentmond.

Mégis más tekintetben épen ez az igazi való nem valónak tűnik fel, mert azt sohasem valósitjuk egészen. Az mindig olyan, a melynek még lennie kell, a mely még nincsen. Hogyha a

tényleges önmagunk iránt kérdezősködünk, az minden ember-nél, mint olyan jelenik meg, mely kivánni valót hagy fenn, mert a küzdelem a jó és rossz közt folyton tartó, az ember lelkében mindig kísértve van, és önmagával egységre teljesen sohasem jut. S ha csak e jelenség nem csalfa tünemény, ez a másik, viszonylagosan rossz önmagunk az, mely valóban folyton létezőnek jelentkezik, úgy mi bennünk, mint a társadalomban. És mégis különös, hogy e jelenség, bár jelenség, ilyennek s illetőleg való jelenségnek nem ismertetik el. A rossz valóban jelentkezik ugyan, de jelensége mint ártalmas valóságé kárhozható és eltávolítása kívántatik.

Mit gondoljunk már most a valóságra nézve, midőn ugyanazon dolgot illetőleg azt egyfelől erősíteniünk s másfelől megtagadniunk kell? A theista a paradoxont könnyen megoldja. Hogy az erkölcsi öntudat egyfelől és a tények észlelése másfelől, a valóságról két mértéket adnak, legkevésbé sem ejti bámulatba. Ő kicsinyben azokban csakis a világegyetem két megfelelő működésének visszaverődését látja; — t. i. a benlakozó eszme, az eszményi szándék, a független teremtés visszaverődését, mely a világba a szépséget és jót hozta; és a véges anyagi feltételekét, melyek a világegyetem szellemi eredetének és végcéljának külső megvalósítására és haladványos kifejezésére hivatvák: azaz: az örökkévaló tökéletes szellemét és az időben tökéletesedő természetét; az egyik mindöröktől fogva létező, a másik csakis létesülő (s ezért részben nem létező) nem az, a minnek lennie kell. S ha a nagy mindenség a valóság ezen állandó lényegéből és annak részleges tagadásából áll, lehet érteni, ha mindkét alkotórész a mi leszármazott természetünkben jelentkezik, s a leszármazási vonalon születési jogukhoz igényt tartanak és velök született benső hajlamaiknál fogva eredetök felé vonzódnak. Egy így felfogott világban az ember fensőbb természete tudatának, a tekintély hatalma érzetének, mely mintegy szózat kiáltja: „ez egyedül helyes, ezt teheted“ — és a rossz nyomában támadt rettenetes lelkiismereti furdalásnak, mely nem hagy nyugtot a miatt, hogy a nálam végtelenül jobbtól eltávoztam, igenis meg van értelme. E tapasztalatok szükségképen a szabadságra kelő emberiség nyíló lelkiismerete és az öröktől fogva szabad és szent Isten közti viszonyból folynak. Mi azért egyszerűen elfogadjuk azokat, mint olyanokat, melyek az igazságot adják értésünkre. Mi hiszünk a lelkiismeretben, s an-

nak jutalmazó és büntető hatalmában és azt ignorálni nem akarjuk; nem tartjuk csalékony valaminek, hanem követelményeit elismerjük és a midőn a jótól eltérünk, a legfőbb tőkély szemei előtt megszegyenülve, lesújtva állunk.

És ekkor egyszersmind annak tudata, hogy a mit tettünk, az által nem az igazi valót választottuk, arról győz meg minket, hogy a mit tettünk, annak nincs alapja, az meg nem állhat és épen mert tudjuk azt, mi nem vagyunk eszméje és szeretete nélkül annak, a kihez hűtlenek lettünk: úgy hogy a szent rokonság Isten és ember között megmarad, a köztünk levő viszony nem semmisítődik meg és számunkra a remény derengő hajnala tűnik fel. A megsértett lelkiismeret fellegei nem homályosíthatják el az örökkévaló akarat folytonos nyilvánulását, mely mint az egek mindeneket körülölel: az ő soha nem szunnyadó szemei mindnyájunkon rajta vannak és tudják, hogy kell a nézpontokat mindenik lélekhez megtalálni; s ép az élő szentség e tárgyi jelenléte az az erősítő és föntartó hatalom, mely az ember ingatag erkölcsi hangulatát lelkiismeretté tömöríti és a lélek ébredő törekvéseit szent tűzével táplálja. Ama nők, a kiket megrettenteni és ama férfiak, kiket az igazságtól kényszereszközökkel is eltéríteni nem lehetett, nem azok voltak-e különösen, nem mondom ép kizárólagosan, a kiknek szemei előtt az igazság élő Istene állott mindig biztatólag és az ők tiszta, meg nem vesztegetett lelkük bensejében annak hangját hallották: „Álljatok erősen, mert én veletek vagyok!“ — egy hang, mely a kötelesség-érzet lehetőségéről és egyszersmind szentségéről tesz bizonyosságot. Lehet-e tagadni, hogy ily meggyőződés a benső kegyesség tulajdonaival, melyeket teremt, az akaratba természetesen állandóságot visz és az érzelmekre felemelőleg hat?

De ez a meggyőződés azt mondják „metaphysicai“, mert oly lételt erősít, mely a jelenségek birodalmán túl van; és a vallásból nekünk minden metaphysicát el kell távolítanunk. Legyen: de akkor az „erkölcsi idealismus“ elveszti lábai alatt a földet és a képzeletnek csupán alanyias szüleményévé válik. De aztán jön a kérdés, hogy ekkor megállja-e a helyét úgy, mint tárgyi alappal. E változással nem kevesebb történik, minthogy az eszménykép az erkölcsi mezőről az aesthetikaira vitetik át, a hol ámbár csodálatomat felkeltheti, de akaratomra nézve minden közvetlen viszonyt elveszít; mert magában semmivel több bizonyítékot nem foglal akár t e k i n t é l y é t, akár l e h e t ő s é g é t illetőleg, mint a művész álma egy

Apollónál nagyobb szerü szoborról, vagy pedig a San Sistoínál megindítóbb képről. A jellemben jobbról való pusztá fogalom, mely a képzeletben támad és csakis képzelmi jelleggel bír, a cselekvés rúgóit semmivel sem érinti inkább annak érzetével, a mit az embernek tennie és a minék lennie kell, mint egy jó élcz, vagy előkelőbb személyiség vagy szerencsésebb állapot fogalma. És azt kívánni, hogy az ható erővel birjon annyi mint azt kívánni, hogy az éjszaka látott álm ne legyen c s a k álm. A lelkiismeret látásainak különös sajátása, a mi azt a képzelem minden más játékától élesen megkülönbözteti, hogy azok tisztán egoisticusok nem lehetnek és a mihelyt azok lesznek, ép lényegüket veszítik el; hogy azok egy a társadalmon kívül élő egyénre teljesen lehetetlenek; és hogy reánk nézve úgy jelennek meg, mint a melyek a mi absolutismusunkat lerombolni és minket egy főbb hatalom alá helyezni vannak hivatva, melynek akaratumk hódolatához teljes joga van. És hogyha azoknak nincs igazságuk, az erkölcsi belátás maga illusoriussá lesz és ha azon meggyőződésre jutunk, hogy az csakugyan csalódás, akkor minden erkölcsi erő megsemmisül és az akarat felszabadul minden olyan nyomás alól, mely nehezebb a képzelet könnyü terheinél. A mi isteni szemekkel reánk látszott nézni, akkor az csak saját hízelt képünk volt; s a hangok, a melyek oly mélyen hatoltak bensónkbe, csupán saját hamis hangunk; s minthogy a látásban semmi valódiság és a hangban igaz, mehetünk tovább, mintha azok nem is volnának. Az élet ilyen formán a sakk vagy a kártyajátékhoz lenne hasonló, melyben egy egyedüli játékos kijátsza egyedüliségét a másik játékos személyesítése által és szándékolt hibája miatt képzelt leveretést szenved és önmagát rászedve, üres dicsőséget arat. A kötelesség játékát hitvány ürügyből játszani és annak komoly érdeket kölcsönözni erre szintén két i l y játékos kívántatik. Hogy tekinthetek én fel magamra mint fensőbbre, mely engem dorgál? hogy adhatok parancsokat magamnak, a melyeknek engedetlenkedni ne merjek? — hogy kérhetem magamtól a bűnök bocsánatját, melyeket önmagam követtem el? — hogy áldozhatom fel magamat magamnak martyr áldozattal? — és hogy mehetek az erkölcsi harc minden drámáján keresztül egy álarczos önmagam és egy valódi saját magam közt? Meddig fogják az érzelmi („emotional“) látszólagosságok, e harcok a levegőben, a valódiságot színlelni tudni? Avagy önmömagunkat akarjuk imádni és egy üres képhez a légmentben könyörögni? és bánatunkban egy gondolatszüleményben bizni,

mely nem egyéb a bánat tüneténél? Nem: hogyha a vallásos *communio* monologra szállítatik le, lényege megsemmisítve és lelke megölte lesz. Az élő viszony vagy pedig semmi; — az a legfőbb valóságnak adott felelet. És hasztalan keresitek a szellemi erőművet, hogy azon megálljatok, az örökkévaló szikla nélkül.

De sokan talán azt fogják mondani, hogy az erkölcsi ideal, történetét tekintve, nem csupán alanyi, (ámbar jelenben az egyéni öntudat jelensége), minthogy azt mi más szellemektől nyerjük, és az a társadalmi érzületnek, a melynek mi világánál látunk és levegőjében lélegzünk, központosítása és visszatükrözése, és egyszersmind az előző nemzedékek ítéletörökségeinek felhalmozódása, melyek nemcsak származás útján szállottak le reánk, hanem a történet képcsarnokaiból is folyton lenéznek és az egész irodalmon keresztül vonulnak. Az erkölcsi kitünőség példányai, melyekre a csodálat és tisztelet irányul, a mint állittatik, rajtunk kívül képződtek, nem egyéni találmányok *in vacuo* alkotva, hanem a társadalom útján jönnek létre, mint az emberi tapasztalat tárgyi eredménye, mint a jónak legutolsó lejárása, midőn az idegen elemek mind hátramaradnak és ezért nem ok nélkül nem nézzük azokat egoismusoknak, s ismerjük el inkább igényüket reánk nézve, minthogy csupán agyunkban levő képzelmeknek tekintsük. Azok hozzánk külső tekintélylyel beszélnek; de ezt a tekintélyt elég csupán *társadalmi* eredetből magyarázni ki bármilyen érzékfeletti, isteni elem hozzájárulása nélkül. Miért nem lépünk, kérdik, ezen való alapra és nyerjük vissza így az elvesztett erősséget? Ez ellenvetés azoktól jön, kik az erkölcsi érzést inkább közöltnek, mint velünk születettnek tartják, — melyet részben az egykoru szellemektől kölcsönzünk, részben pedig egy hosszú multtól szervezetünkben öröklünk. Hajlandók elfogadni Sidgwick azon tételét: hogy az erkölcsi érzés tekintélye a kötelesség tárgyilagossága fogalmától függ*), de minő sajátos, hogy a midőn az erkölcsi érzés elemeit és kifejlése feltételeit a külső tapasztalatban felfedték, a *n n a k* a kötelesség tárgyilagosságáról való fogalmát már késznek és igazoltnak veszik fel. A tévely világos. Más dolog az érzésre nézve, hogy lételet külső feltételeknek tulajdonitása és más, hogy fogalmában tárgyi bizonyítékot hordozzon. Kivül-

*) *Methods of Ethics: Supplement to 1-st Edition. p. 45. és 1-st Ed. p. 62.*

Az a mi bennünk tekintélyt követel, sohasem csupa érzelem, hanem mindig tárgyilag szabályt, vagy imperativust felismerő tehetség, mely érzelmeinkre való hatásától függetlenül létezik.

ről befelé növekedni nem annyi mint belülről kifelé nézni. És a tárgyiség, a mely után itt vizsgálódunk, nem a fogalom genesisében, hanem tartalmában keresendő. Annak veleszületett hite egy felettünk levő tekintélyről nincs megmagyarázva az által, hogy az érzést illetőleg physiologiai és psychologiai úton küleredetet fedezünk fel, a melyről mi teljesen öntudatlanok vagyunk. E felfedezés az övék, nem a miénk; és legfőbb érdeme abban áll, hogy a mi értelmünk előtt titok volt. Az erkölcsi érzés tárgyi forrásai teljesen el vannak rejtve az elől: de tárgyi tekintélye egészen világos. A kettőt azonosítani annyi, mint azt erősíteni, hogy ugyanazon dolog az öntudatban és öntudaton kívül egyszerre létezhetik.

S ha megengedjük is, hogy a következtetésben a csaltság el-távolítódik az által, hogy erkölcsi ideálunk tényleges eredetéről az az elődeinkről a multban s a társadalomról jelenben öntudatosságot nyerünk, úgy hogy semmi akadály nem fog fenforogni, hogy azokban a tárgyilagossággal bíró tekintélyt, s a mi érzéseinktől független „imperative“ szabályt, melyet a kötelesség érzete hord magában, feltaláljuk: mégis egy más végzetszerű minősítlenséget mutatnak fel, mely miatt tiszteletünk való tárgyául s aspiratioink eszményképéül el nem ismerhetjük. Azok egyszerűen a jelen és mult társadalmi érzéseinek általános öszlete, s a különböző korokon keresztül várt jellemnek, mely koroknak mi fiai vagyunk, középmértéke; mert semminemü eszköz nincs ajánlva a reánk leszálló folyam megtisztítására, s annak a mint foly, tisztátalanságai, állati piszka, önző bálványozása destillálására és csupán az élet édes tiszta vízei biztosítására nézve. Mondhatjuk-e aztán, hogy a mi így jelenik meg nekünk, f e n s ő b b, mint mi vagyunk, fensőbb továbbá, mint fajunk legnemesebbjei és legjobbjai, a kikben a lelkiismeret világos és mindig fel a magasba irányuló tekintetét fentartotta? Nem! Ámbár a mult és jelen társadalom nézeteivel, erősb nagyobb és tartósb hatalom, mint mi vagyunk, de még a mi saját eszményképünket sem tudja megközelíteni s annál kevésbbé végtelen eszményképét. Sőt többet mondunk: a társadalmi vélemények vagy a már meglevő lelkiismeret kifejezései és így azok épen azon eszménykép hatásai, melyet alkotni állittatnak vagy egyszerűen azt fejezik ki, mit az emberek szeretnek vagy nem szeretnek és együttesen érvényesíteni igyekeznek; és így azok egyáltalán nem erkölcsiek; a hatás, mely azoktól származik, csakis kényszererejü, de de nem szent, — az ellenszegülő akaratot korlátozza, de egyet is

szabad lelkesedésre nem indít. Ennélfogva a tárgyiség, melyet e tan a tisztelet hódolatának előidézésére nyújt, hibás természetű és bármely igaz erkölcsi idealismus előtt csakis mint üres valami tűnik fel.

E mellett, hogyha a tisztelet tárgya egy folytonos és egyetemes társadalmi akarat, az nem egyéb abstractionál, a melyre midőn rájövünk, jól tudjuk, hogy az a gondolat egy független léte, mely jogokat reánk nem gyakorolhat és észszerű tiszteletet tőlünk nem igényelhet. S bármennyire igyekezzünk rákényszeríteni magunkat arra, az ily teremtményeknek lényegét adván, azok concret lényű hatalmat felettünk soha sem gyakorolhatnak, kivéve ha elvont foglalmukban oly egyes személyek és látható jelenetek képei világlanak elő, melyek szívüknek rendkívül kedvesek. S így ily szavakban otthon és haza bizonyos vonzerő rejlik, melyek hallására az ismert kedves arcok előttünk mintegy megjelennek, s mezők és falvak előnkbe varázslódnak és ezek alkalmul szolgálhatnak arra, hogy a szív magának kisebb bálványokat teremtsen., melyeket azonban midőn öntudatosan személyesít, csakis ártatlan formákba öltöztet fel s azoknak ártatlan tisztelettel hódol. De oly abstractiok, melyeknek ily tartalmuk nincs, — mint törvény, ész, gazdagság, vélemény — bármily játékot úzzenek logikánkkal, nem beszélhetnek rá, hogy előttük leboruljunk és imádjuk. Hogyha az egyetlen tárgy, melyet önök az embernek hódolatra ajánlnak, ily természetű személy nélküli fogalom; könnyű belátni, hogy e változással a vallásból mi lesz.

Helyettesítsük csak a személyi kegyesség ama megszokott műkifejezéseit, melyek „Istenről“ és az emberi „lélekről“ beszélnek a „metaphysicát“ etvette a modern egyenértékűnek hitt szavak bármelyikével s a nyereség vagy veszteség nagyságát azonnal meg tudjuk mérni. Az öröm ugyanazon hangján fogjuk-e akkor énekelni: Áldjátok az Örök Törvényt minden teremtmények, „Áldjátok az Örök Törvényt ti alkotó szervek?“ Fogja-e akkor a bűnbánat, mely most kiáltja: „Törüld el vétkeimet“, „Ne vess el magadtól“, „Egy megtört szívet te meg nem vethetsz“, bánatát egy süket „ideal“ előtt kiönteni és keserű könnyeit abstractio előtt hullatni, mely azokat le nem törülheti? Fog-e a szelid holdfény Getsemaneinkben kegyes embereket térdepelni és a földre sujtó lelki küzdelemből az ima ereje által fenséges lelki nyugalommal felemelkedni látni; fogjuk-e akkor a végtelen bizalomnak ama hangját hallani: „Atyám! ha lehetséges, muljék el e pohár én

tőlem, mindazonáltal nem az én akaratom, hanem a tiéd legyen meg“? És elfogja bármely keresztrefeszített feledni a halál keserűségét így kiáltván fel: „Oh te fejlődési nagy folyam, a te kezidbe ajánlom lelkemet“? És a halálra kövezett martyrnak meg fog-e nyilni vagy egy Ég, a midőn így kiált fel: „Oh emberiség nagy gyűlhelye (Great Ensemble of Humanity) fogadj be engem“?

Részemről azt hiszem, hogy a mi elégedetlen „modern gondolkozóink“ egy ily vallásossággal tett hasztalan kísérlet után, nyugalomra fognak megtérni és a szív természetes jogainak engedve így fognak szólani: „Hálákat adok neked Isten! hogy bár ezeket elrejtetted a bölcsektől és az értelmesektől, de megjelentetted a kis gyermekeknek.“

Összehasonlításomat az alanyi és tárgyi eszményképnek az életre gyakorolt hatásairól a következőkben foglalhatom össze: hogy az ember és Isten közti személyes viszonyok nélkül a vallás minden magasb tulajdonaiból és bensőbb erőiből kivetkezettik: az erkölcsessel összekötő láncszemét elveszti; megszűnik az érzelmet átalakító ereje; megszűnik az akaratra befolyása. Ezen viszonyok hangsúlyozásának köszönte a judaizmus nagy hatalmát és ezek egyetemességének a kereszténység, hogy a világ legelső nemzetei fölött uralmat nyert és az emberiség legelső hitévé emelkedett, teremtvén és terjesztvén a szívbéli imádást, az önbecsülést és önmegtágadást, a lelki tapasztalat mélységét, a jellem és kegyesség irodalmát és a határtalan társadalmi részvétet, melyek a modern civilizatio megszabadító vonásai. Megsemmisíteni ezen viszonyokat: a pogányságba esni vissza, s a pogányságba is üresedő templomokkal és veszendő istenekkel, és az ember és természet viszonos játékait idézni fel ismét, midőn már a szentség mindkettőből kihalt. A jövő vallásos szükségletét ily nemü visszahatás kielégíteni nem fogja, sőt a jövő nevetni fog a fölött. hogy mi a visszahatással oly valamit nyertünk, a mit már régen eldobtak. A jövő vallásos szükségletéről mi csak úgy fogunk gondoskodni, ha egy magasabb pontra emelkedünk fel, honnan azt látjuk, hogy az ellentétek harmoniába olvadnak össze s a mit jobbra vagy balra szemlélünk, mindazt egy láthatár foggja körül, mindaz egy ugyanazon világ hullámverése.

A keresztény theismus legelbizakodottabb bírálójánál is olykor-olykor bizonyos bánatos hangulatot vehetni észre, mintha éreznék, hogy a midőn a vallásban abstractioikkal helyettesítenek, abba veszélyes inaestheticus elemet hoznak be, mely hogyha halált nem is

hoz egészen arra, de némán és bénán hagyja. Azonban azt mondják, hogy a veszélyes kísérletnek mégis meg kell tétetni, s hogy az erkölcsi élet legalább maradványaiban megóvássék, a hit szervezetének, mely eddig a benső élet székhelye volt, némely tagjaiban megcsonkulást kell szenvednie. Az emberek sohasem vonták kétségbe, mindig úgy hitték, hogy a legfőbb való „gondolkozik és szeret“, de a bírálók most azt mondják, hogy e mondományok „nem igazolhatók“ — egy állítás ez, mely magamagáról semmi igazolást sem adva csupán kihívó ismétlésekben keresi a hatást. Ha Arnold szótárában „igazolni“ annyit tesz, mint „tapasztalat útján bizonyítani“ (test by experiment) a kifogás helyes, de nem helyszerű. A legfőbb ok benső tulajdonságait baconi kísérleteknek alávetni s a vonalzott táblán a „Sic“ és „Non“ rovat alá az eredményt bevezetni nem lehet. Mindazonáltal ez ismerv hiánya lételüket megengedhetlenné nem teszi. Mert hogyha az isteni szellem valóban ott volna is, lényegében tisztán, mint Gondolat és Szeretet lenne őt, és a tapasztalat kérdéseitől megközelíthetlen állana. A szellemi igazságokat oly módszerekkel kihozni nem lehet. De hogyha „igazolni“ annyi mint „elégéséges okkal bizonyítani“, a kifogás, ha helyszerű is de helytelen; mert minket semmi más indok nem vezet arra, hogy felebarátainknak gondolatot és szeretetet tulajdonítsunk, mint az, melyből azokat Istennek tulajdonítjuk. Egyik esetben is mi a szellem ezen láthatatlan tüneményeiről közvetlen felfogással nem bírnunk; azokat ép a b b a n a mértékben ismerjük meg, a mily mértékben mi magunk gyakoroljuk, másokban csakis olvassuk, miután jegyeiket magunkban ismerni megtanultuk és épen azok a jegyek, a melyek minket arról biztosítanak, hogy nem esztelenek házában, hanem értelemmel és rokonszenvvel bíró lények közt élünk, ismétlik magukat a világ törvényes rendében, szépségében és irányzataiban. A két példában annyira hasonlók az ismeretjegyek, hogyha az az értelem és érzés okát az egyikben létezőnek megengedjük, a következetes inductio szerint (a mint azt Mill maga is mondja) a másikon is meg kell engednünk: azok vagy mindkettőben érvényesek, vagy egyikben sem. Mennyire meggyőző e hasonlat, különösen kitűnik azon tényből, hogy a modern tudományos férfiak is elfogadják e dilemmát. És minthogy ők nem ismerik el, hogy a természetben szellem működik, tagadják annak működését mibennünk is. Mindkettő automat és mindkettő ugyanazon módon, mechanikailag hozza elő az élet és történet jelenségeit, hozná elő akkor is, hogy-

ha az öntudat, melyet ők felesleges függelékek tartanak, nem léteznék. Tárgyamon kívül esik, hogy e pontra vonatkozólag bírálatot mondjak, csak annyit jegyzek meg, hogy ez okoskodás Descartes bölcsészetének ép ellenkezője, s tőlem az is távol van, hogy még ily okoskodásban is megtagadjam az ész hatalmát s hatályosságát. A jelen esetben a speculatio érdekességét az alkotja: hogy a természet és az ember közt megdönthetlen parallelismus áll fenn; hogy az értelmi erőnek a természetből kizárása azt belőlünk is kizárja; s hogy annak önmegbizonyítása mibennünk a természetben is jelenlétét és uralmát erősíti meg. Hogyha a természet csak automat, mi is az vagyunk; s hogyha minket cselekvésre gondolat és szeretet indít, a természetet is az működésre. E parallelismust megszokták volt tagadni, most megengedik és a megbizonyítás legvégső alapját a czélből és szándékból folyó öntudatos cselekvés képezi. És ez nekünk teljesen elég.

Ennélfogva értekezésemet bezárólag azt mondom, a mit elein is nyilvánítottam, hogy az elkülönzés a „metaphysica“ és legfőbb hitnézeteink etikájaja közt nem helyes. E hitnézetek, melyek termékenyítő befolyása először igenis alant érezhető, fölfelé eredetükhöz követve, ugy találjuk, két co-ordinált forrásból származnak, melyek közül az egyik az ember értelmi, a másik erkölcsi tehetsége; az előbbi minket a transcendens o k r a, az utóbbi a transcendens i g a z s á g o s s á g r a vezérelvén, mely kettő egyesülését az Örökkévaló A k a r a t b a n találja meg. A gondolat természete végső problémái tárgyalásában megkivánhatja, s az analysis művészete eszközölheti, hogy mi azokat külön szemléljük és illető leszármazási vonalukat megjelöljük a szellem és jellemben. De ez elkülönítés a mi munkánk és nem azoké; — az nem az élet ténye, hanem az iskolák műve. Az emberek érzésében és értelmében és Jézus hitében azok teljesen összeolvadva jelentkeznek, és ez összeolvadásban találják fentartásuk erejét, egészítik ki egymást; s nem képzelek különösebb paradoxont, mint a világegyetem okának azt a fogalmát, melynek nincs caractere, vagy a tökéletes igazságosságát, melynek nincs oksága. Az ész legvégső tárgya és a lelkiismeret legvégső otthona ugyanazonosok: e tehetségek csak a két szárny, melyeken oda felemelkedünk; és hogyha az egyik szárnyat elmetszük, a másikkal hiába csapkodunk, sehogy se fogunk felemelkedni tudni. A vallás, mely csupán metaphysikából áll, csak halvány és rideg valóság; a vallás metaphysika n é l k ü l pedig festett álom.

Az igazság, melynek az új tan csakis torzképe, talán ez lesz: hogy a vallás haladó elemét a folyton tökélesülő erkölcsi idealban találhatni, úgy a mint az emberi tapasztalat köre növekszik és az emberi lelkiismeret finomul, tökélesül. A kötelességnek társadalmi új bonyolulatai, új szenvedések, a melyek iránt részvétet érezni, új erények a melyeket tisztelni és új kísértések, a melyeket legyőzni kell, lépnek föl minden nyíló korszakkal és az erkölcsi élet régi formuláit elégteleneknek találják; és az igaz kegyesség semmiben sem nyilatkozik inkább, mint abban, hogy készséggel veszi föl a nagyobb megbiztatást, nem engedve magát a régi szokás hatalmától megkötteni s a tökélesülés magasabb fokától eltartóztatni. A vallás ontológiai oldalán — a legfőbb lény és hatalom fogalmában — nincs ily előhaladási folyamat. Az megállapodott gondolat és mint az ész szükségképi eszméje, tartalmához mit sem ad, hanem „ugyanaz volt tegnap s az ma és az lesz mindörökké.“ De éppen ezért az nélkülözhetlen substratum a jóság és szépség változó képeire és színeire nézve, a mint azok magukat kifejtik. Maradandó nélkül változás nem lehetséges és az ideal, mely folytonosan növekszik, lényegében a való alapján kell hogy biztosíttassék. Hasztalan dolog az evolutioról és a jelenségi előhaladás törvényeiről úgy beszélni, mint hogyha azok önmagukon túl mindent szükségtelenné tennének. „Phenomenek“ semmiből, „evolutio“ ürességből, mik e kifejezések, ha nem görög és latin badar szólamok? Hogy valami jelenség lehessen, birni kell magában, a miből a jelenség létrejön; hogy valami fejlődhessék, teljességnek kell lenni benne. Magok a szavak éppen ama valóságról beszélnek, melyet megtagadni akarnak.

S ha az ok és hatás s az instinctive hajlam és annak beteljesülése közti arány és hasonlóság eszméjét egyáltalán elvetni akarjuk, az értelmi és erkölcsi rész mibennünk az isteni ész és igazságosság távoltartásával sohasem vehetnek kezdetet és sohasem érhetik el céljukat. Ha az emberi tapasztalat valami bizonyost tanít, ez bizonyos: hogy gondolat az, a mi gondolatot kelt, és szeretet, a mi szeretetet ébreszt, és jellem, mi a jellemet módosítja és finomabbá teszi; és hogy, nem alulról fölfelé való irányban az alsó érvényesíti magát a jobbat illetőleg a fensőbb felett, hanem fölről lefelé, a fensőbb emeli az alsót magasbra. E rendet megfordítani, és a szellemet abból hozni elő, a mi még nem szellem és a lelkiismeretet a vak, közönbös erőből, annyi mint az okozatban többet venni fel, mint a mennyi az okból folyik és ipso facto in-

competens magyarázatot adni. És hasonlóan, midőn a helyett, hogy természetünk honnan jön, azt nézzük, hogy az hová irányul, nem találunk egy érzéki vágyat, hajlamot vagy erőt lényünkben, melynek alkalmas megfelelő tárgyat feltalálni ne tudjuk. Az állati, családi és társadalmi élet számtalan fokozatain keresztül, a különböző viszonyok, melyeknek egyik alkatrésze mindig mibennünk van, a külső világban levő másik alkatrészszel, melyre vonatkoznak, egészítődnek ki. A tudományos értelem a világ rendében és szépségében találja meg a forrást szomszédjára; és még akkor is, midőn a természet stíljé-vel való rokonszenvezésében a közvetlen elhívésre igenis merész feltevéseket állít fel és merész elméleteket alkot, prófétálásai gyakran ép az igazságot beszélik. És ehasonyságot (analogy) éppen akkor kell-e széttörnünk, midőn emberségünk legmagasb fokaira jutottunk fel. Ki kell-e ott magunkat szakítani minden viszonyból, ámbár a benső hajlam másra int és a midőn az arra nógat, hogy keress, keress oh ember, azon előítélettel induljunk-e ki, hogy találni nem fogunk. Hogyha lényünk és annak nagy szinpada, a természet közt csak valami egybehangzás, valami öszhang is létezik, ama magas fokokon tapasztalt csalódás az ész elleni nyilt lázadás lesz. És ekkor elé fog-e állni és megtud-e minket szabadítani az „erkölcsi idealismus?” Igen! hogyha az nem a maga nevében, hanem azéban beszél, kitől az ihlettséget nyeri; ha az élő Isten előtt áll, attól nyeri benső erejét, ahoz küldi szívének titkos fohászait, s ha proféciáit, mint az isteni világosság alaküldött sugarait hirdeti a világnak. Hangján akkor a lelkiismeret emberiből istenibe fog átdicsőülni és a földi élet „Istennek országává“ átvárázslódni. De hogyha, mert Istene holt, csak saját képzelmeit tárja elének és csak a maga nevében élő hit nélkül, maradandó hatást gyakorolni nem fog, hanem csak mint oly próféta beszél, kinek ajkát az isteni tűz még nem érintette. Látományai halványak lesznek és elmosódnak; ígéretei nem fognak beteljesülni és a lelkiismeret, mely abban bizott, megcsalatra gyámoltalan magára hagyatik. Az emberi élet igen kemény a szellemi aesthetica felfogására: hadd maradjon csak az a mindent vezérlő Hatalom kezé közt.

Fordította:
Péterfi Dénes.

RÓMAI ÉS GÖRÖG IRÓK ÉLETE S IRATAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VALLÁSOS GONDOLKOZÁSUKRA.

II. *)

M. AUR. ANTONINUS.

Marcus Aurelius Antoninus „a bölesész“ született Rómában, a Coelius halmon, 121-ben ápril 20-án, Hadrian császár uralkodása alatt. Atyja Annius Verus korán elhalván, hasonnevű nagyatya fiává fogadta az ifju Marcust. A gyermek neve ez időben M. Annius Verus volt. Már nyolcz éves korában a Saliosok (Mars papjai) közé vette föl őt Hadrian, ki az őszinte s igazságszerető kis Verust Verissimus-nak szokta nevezni. Mikor Hadrian utóda, Antoninus Pius, L. Ceionius Commodust és M. Ann. Verust fiává fogadta, utóbbi M. Aelius Aur. Verus nevet vett föl (139-ben), s csak császárrá létekor (161-ben) lón neve M. Aurelius Antoninus. Mind testi⁴ mind lelki neveltetésére oly nagy gond volt fordítva, minővel a történelemnek tán egyetlen egy fejedelménél se találkozunk. Neveltetését s az eszméket és elveket, melyeket lelke nemesítésére elsajátítani alkalmá volt, az elismerés és hála őszinte hangján adja elő hátrahagyott iratának első könyvében. „Nagyatyámtól — ugy mond — tanultam jó erkölcsöket s önuralmat. Atyám hírnevéből s emlékéből a szerénységet s férfiaságot. Anyámtól (Domitia Calvilla) az istenfélelmet, a jóltevést, a tartózkodást nemcsak a rosztetektől, hanem a rosz gondolatoktól is. Szüle-nagyatyámtól, hogy a köziskolákba járás helyett, jó tanítóim legyenek otthon, s hogy ily dolgokra bőven kell költeni. Nevelőmtől, a munkabírást, a keveset kívánást, önmunkásságot. Diogenestől, hogy ne higgyek a csodatevőknek s csalóknak a daemonok előidézését s eltávolítását illetőleg; hogy barátja legyek a szólásszabadságnak s a bölesészetnek; hogy dialogokat irtam gyermekkoromban, s megelégedtem kopasz vagy bőr-ágygyal. Rusticustól, hogy a jellemnek javításra s

*) A fenirt czim alatti első közlemény — Seneca — a Ker. Magv. 1875 évi 6-ik füzetében jelent meg. A hosszas késedelmezés oka az, mert Epictetus iratáit kézhez nem kaphattam. Nagyon le lennék kötelezve, ha valaki „Epicteteae Philosophiae monumenta. Ed. Schweighäuser. 1797. stb. czimű mű megtalálhatására utat mutatna. D. K.

ápolásra van szüksége; hogy írásban és életmódban egyszerűséget kövessen; hogy kész legyek megbocsátani azoknak, a kik megsértettek, mihelyt a békülésre hajlamot mutatnak; hogy gonddal olvassak s ne elégedjek meg felületes ismerettel. Neki köszönöm, hogy Epictetus értekezéseivel megismerkedtem. — Apolloniustól, hogy szabad és elhatározott legyek; hogy egyedül az észre tekintsek; hogy ugyanaz legyek jó és balsorsban egyaránt. — Sextustól, hogy jó indulatu legyek s barátaim érdekét szem előtt tartsam. Tőle nyertem a természet szerint élés eszméjét. Ő volt példányképem a család atyai gondozásában, az előzékenységben s az életelvek értelmes fölfedezésében s elrendezésében. — Alexandertől, a grammaticustól, hogy mások hibás vagy barbar szókiejtésait ne hibáztatólag, de jóakaró készséggel javítsam, s ne annyira a szó, mint a tárgy felől vizsgálódjam. — Frontótól, hogy mit tesz az irigység, ravaszság és szinlelés egy zsarnokban. — Alexandertől, a platonicultól, hogy ne mondjam vagy írjam (levélben) gyakran e kifejezést: *n i n c s i d ő m*, s hogy ne mentegessem a kötelességmulasztást ily szavakkal: *s o k a d o l g o m*. — Catulustól, hogy tanítóimról készséggel jót mondjak, s gyermekeimet igazán szeressem. — Severustól, hogy szeressem rokonaimat; barátja legyek a jognak és igazságnak. Tőle vettem egy törvény- s jogegyenlőséggel bíró s szólás-szabadságot engedő állam eszméjét, s oly királyságét, mely minden alattvalója szabadságát tiszteletben tartja. — Maximustól tanultam önkormányzást, s hogy jó hangulattal legyek minden körülmények közt s a kedvesség és méltóság helyes vegyületét birjam jellememben. — Atyámtól (Ant. Pius), szelidséget, állhatatosságot az elhatározott dolog kivitelében; érdektelenséget az u. n. tiszteletek iránt, munkaszeretetet s kitartást; figyelmet azokra, kik a közügy javára valamit indítványoznak; részrehajlatlanságot az érdem elismerésében. Ő magát a közpolgárokkal egyenlőnek tartotta. Ő vizsgálódásaiban kitartó volt; a látszattal meg nem elégedett; a dolgokat jó előre látta; birodalma felett ébren őrködött. Sem az istenek felől nem volt babonás, sem a nép kegyét nem hajhászta. Tisztelte a valódi bölcseket. Önként útat nyitott, sőt segítette azokat, kik az ékesszólásban, törvényben, erkölcsben vagy más ily dolgokban kitűnő tehetséggel bírtak. A mi Socratesről mondva van, ő reá is alkalmazható, t. i. mind élvezni tudta, mind visszatartózkodni tudott oly dolgoktól, melyektől tartózkodni mások igen gyengék, s élvezni tulzás nélkül nem tudják. Elég erősnek lenni a tartózkodásban s elég józannak az élvezetben: a tökéletes s győzhetetlen

lelkü férfi sajátja. Az istenektől nyertem jó nagyatyákat, jó szülőket, jó nővért, jó tanítókat, jó rokonokat és barátokat. Nekik köszönöm, hogy ezeket soha meg nem sértettem; hogy ifjuságom virágát megőriztem; s hogy oly kormányzónak s atyának voltam alárendelve, ki megtanított, hogy az ember élhet palotában örök vagy himzett ruhák s fáklyák vagy szobrok s más pompák nélkül; élhet magános ember módjára a nélkül, hogy akár alábbvalóvá lenne gondolkozásban, akár kevésbé munkás az uralkodói teendőiben. Köszönöm az isteneknek, hogy tanítóimat oly tisztas állásra emeltem, a melyet kívántak; hogy a természet szerint éléstről oly tiszta fogalmat szereztem, hogy a mennyire az istenektől, adományaiktól, segítségüktől s ihletéseiktől függ, semmi sem akadályozhat a természet követésében, kivéve saját hibámat, és azt, ha az istenek intéseit s tanításait figyelembe nem veszem; hogy habár anyám ifjan halt meg, élete utolsó éveit velem töltötte, hogy valahányszor a szűkölködőn segíteni akartam, kellő eszközeim nem hiányoztak; hogy engedékeny, kedves és egyszerű nőt kaptam feleségül; hogy gyermekeim számára jó nevelőkre akadtam, s hogy mindezek felett a tudományok legfontosabbjára, a bölcsészetre fordítottam időmet.“ Ez az első könyv kivonata. Ebből látjuk egy nemes lélek ifjúkori neveltetését, szülői s tanítói iránti háláját, s a stoicismus elveihez való hű ragaszkodást. Látjuk ama keresztényiesen vallásos érzést, mely minden elfogadott jót az istenekre vezet vissza. Látjuk egy nagy férfit jellemét, kiről, a nélkül, hogy életirói dicsőítéseit bonczolgatnók, bátran elmondhatjuk, hogy a milyenné lenni tanult, olyanná lett.

Hadrian 138-ban meghalván, utóda Ant. Pius fogadott fiát M. Aur. Antoninust caesar címmel ruházta fel s az államkormányzás gondjait vele megosztotta. Az apa és fogadott fiu a legbizalmasabb barátságban éltek. Körülbelől 146-ban M. Anton. nőül vette Faustínát az Ant. Pius leányát.

Ant. Pius meghalt 161-ben. A tanács a kormányt egyedül M. Aur. Antöniusra akarta ruházni; de ő fogadott testvérét L. C. Commodust, közönséges néven Lucius Verust, uralkodótársul vette, s így Rómának most először két császára volt, az egyik valódi jellem s nagy lélek, a másik a testi gyönyörök s erkölcstelenség rabja.

A mily nyugodt volt a római birodalom állapota Ant. Pius idejében, kinek uralkodása a jóllét és béke oly hosszú időszakával ajándékozta meg Rómát, minőt se azelőtt, se azután nem élvezhetett: ép oly zavart s folytonosan vészterhes volt az az utolsó jó

császár M. Aurelius alatt. Az első évben a parthusok zavarták meg a békét, kik Armeniába betörve, miután egy római legiot tönkretettek, romboló árként boriták el Syriát. Lucius a társ-császár indult egy hadsereg élén megfékezésükre. Mig Lucius Laodiceában, Daphnéban s Antiochiában idejét a gyönyörök élvezetében vesztegette, azalatt vezérei Cassius és Statius Priscus a parthusokon fényes győzelmeket arattak s Mesopotamiát Rómához hódították. Ez események folyama 5 évig tartott. 166-ban Lucius visszatért s a két császár fényes diadalmenetet tartott, Armeniacus, Parthicus Maximus és Medicus neveket véve fel.

A keleti háboru szerencsés véget ért ugyan, de jóllét és béke nem járt nyomában. Benn a fővárosban a Tiber kiöntött, embert s állatokat szedett áldozatul, épületeket döntött össze s ezek közt a legdrágábbat — a nagy granariumokat, honnan a római köznép nagy tömege napi élelmét nyerni szokta. A vizár pusztító nyomdokain az éhség indult meg, melyhez csatlakozott a Verus legioi által keletről áthozott dögvész is. A nemeslelkü fejedelem teljes erővel fáradzott a nyomor enyhítésén; midőn a közkincstár kiapadt, saját drágaságait, kincseit hozá áldozatul, s jótékonyága hatalmán az öldöklő daemonok ereje bizonyára megtörik, ha újabb sötét felhők nem tornyosulnak Róma egén. A biródalom északi határán lakott törzsek, a marcomannok, quadok, alanok, jazygok, sarmatok s mások szövetkezve fenyegeték Róma békéjét, sőt lételét is. Az ezek ellen győzelmesen folytatott s gyakran megújított háboruban folyt le M. Aurél élete. 169-ben Verus hirtelen meghalt. A most már egyedüli császár fényes győzelmeket aratott a betörő barbarokon. Főhadiszállása rendszeren Pannoniában volt. Győzelmeinek legnevesesebbje az, melyet különösen a régibb ker. történetirók az u. n. „mennydörgő legio“ csodájának szoktak tartani. Tény az, hogy 174-ben a római legio válságos helyzetbe jutottak. Az égető meleg, tikkasztó szomszúság s a jóval számosabb ellen közeledtére páni félelem fogta el a serget. Végveszélyben forogtak. De a mint az ütközet kezdődött, a tornyosuló felhőkből csakhamar üdítő zápor ömlött alá. A katonák egyik kezökkel sisakukban s pajzsaikban esővizet fogva fel szömjukat oltották, másikkal magukat védelmezték. A zápor csakhamar jégviharrá változott s cikázó villámokkal vegyülten oly erővel zúgott alá a barbarok nagy seregére, hogy azok összezavarodva vad futásnak eredtek. A győzelem a rómaiaké lön. A váratlan megmentetést a pogányok isteneik közreműködésének tarták, a mit nemcsak a régi történetirók bizonyítanak, de az Ant.

emlékoszlopzatán levő faragványok is, hol Jupiter Pluvius alakja látható, karjaiból és fejről vizet bocsátva, melyet lenn a római katonák pajzsaik üregével felfognak. Keresztény irók szerint a menekvés és győzelem a seregben volt keresztény katonák könnyörgésének tulajdonítandó; sőt létezik egy levél görögül, melyet állítólag a császár a senatushoz ez alkalommal küldött, különösen kiemelve s elismerve a keresztényeket s azok istenét. (E levél rendszeren a Justinus első Apológiája végén van nyomatva). E levelet csak olvasni kell s azonnal elárulja, hogy nem eredeti, hanem nagyon is ügyetlenül költött.

A győzelem megvolt, de annak előnyei kiaknázásában új, váratlan események akadályozák a császárt. Avidius Cassius ugyanis, ki keletnek s Egyiptomnak kormányzójává tétetett volt, a császárnak költött halálhírére magát utódjává kiáltatta ki, s midőn a hír hamis voltáról meggyőződött, vélve hogy bűne megbocsáthatlan, elhatározta fegyverrel véni ki elismertetését. E hír hallatára Antoninus, ki még Pannoniában volt, Rómába sietett, előkészületeket tenni a lázadó ellen. Mint nyomasztó teher nehezült lelkére a gondolat, hogy katonáit polgárháboru elnyomására kell vezetnie. E közben a lázadó vezért, mintegy 3 havi névleges uralkodás után, saját tisztjei meggyilkolták s fejét Rómába küldötték. Antoninus borzadva utasítá vissza a véres ajándékot s a gyikosokat maga elé sem bocsátá. A nyugalom teljes helyreállítása végett mégis keletre, a lázadás színhelyére kellett utaznia. Ez utazás közben nagy és nemes lelkének bámulatra méltó jeleit adá. Egyetlen egy sem lón büntetve a lázadók közül, sőt a Cassius iratait is minden megtekintés nélkül a lángok martalékaivá adadni rendelé, s csak az fájt lelkének, hogy a legfőbb bűnösnek megbocsátani már nem állott hatalmában. Ez útjában halt meg neje, Faustina is, kitől sok gyermekei maradtak. Hogy nejének volt-e s mily része volt ez összeesküvésben, biztosan nem tudhatni. Miután Egyiptomot is meglátogatta, visszatértében Athént érintve, 176-ban ért haza, diadalmenetet tartva fiával Commodussal együtt, december 23-án. Békét most sem élvezhetett. Ismét a a dunamelléki fellázadt népek fékezésére kelle sietnie Germaniába. Pár év alatt azokat teljesen legyőzte, de a győzelmek után önmaga is, a testben mindig gyenge s lélekben gyakran megpróbált császár, a halandók legyőzhetlen ellenségével találkozott. Meghalt a Száva mellett Sirmiumban (Mitrovicz), vagy mások szerint Vindebonában (Bécs) 180-ban martius 17-én, életének 59-ik, uralkodásának 20-ik évében. Nem hiányzott a gyanu,

hogy fia és érdemtelen utóda Commodus az orvosokkal egyetértve halálát sietteté. Soha uralkodó alattvalói részéről mélyebb szeretetben nem részesült. A nép azt hitte, hogy az istenek küldötték őt neki áldás gyanánt, s hogy most visszaköltözött az égbe, honnan alászállott volt. Apotheosisét mint valódi tényt s nem mint formalitást tekintették. A ki csak tehetette, megszerezte az elhalt császár szobrát s házi istenei közé helyezte, hol a legtöbb háznál még egy századdal később is látható volt.

Mellőzve, hogy nejének állítólagos hűtlensége iránt tulságosan elnéző volt, s hogy fia Commodus, kit oly nagy gonddal nevelt és neveltetett, egyike lón a legvérengzőbb s legnemtelenebb uralkodóknak: M. Aurél jellemének egy kis árnyoldala is van, melyet említés nélkül nem hagyhatunk. Ez az, hogy alatta történt a keresztények 4-ik üldöztetése. Azonban keressük itt is a való tényeket. M. Aurél nem volt közvetlen oka és szerzője az üldözéseknek. Ő nem bocsátott ki egyenes rendeleteket e czélból. Tudjuk, hogy az ifjabb Plinius, Bithynia kormányzója megkérdezése folytán Tráján egy rendelettel válaszolt, melynek értelmében a keresztények büntetendők voltak, ha a pogány isteneket nem tisztelik s azoknak nem áldoznak. E rendelet Hadrian, Ant. Pius s a mi Antoninusunk alatt is érvényben volt, s szigorubb vagy enyhébb alkalmazása a helytartóktól függött, kik ismét a néptömeg befolyása alatt állottak. E tömeg ugyanis, kik közül némelyeknek keresete, kenyere, másoknak érdeke, s a legtöbbnek kedvencz hite a keresztény vallás által veszélyeztetve volt, mindig készen állott a keresztények ellen síkra szállani s boszuját rajtuk gyakran a fanatismus teljes hatalmával érvényesíteni; ezek mellett a zsidók is, mint a keresztények ellenfelei foglaltak álláspontot. A dolgok ily állapotát s a keresztények szaporodását figyelembe véve, lássuk mit tehetett az államfő. Tudjuk, hogy Róma mindig általános türelemmel viseltetett a különböző vallások iránt; hogy a többféle, egy s más törzstől vett istentiszteleti formulák divatosok voltak, annyira, hogy még az Osiris és Isis tisztelete is nagy tért foglalt Rómában. Azonban nem kell felednünk, hogy mindezen vallások ugyanazon elveken alapultak, mint az ugynevezhető államvallás, t. i. a sokisteniség és külső szertartások elvén, és így az egynemű vallások által az állam fejében a pontifex maximus állása nem volt veszélyeztetve. Ámde a ker. vallás a fennebbiekkel teljesen ellenkező elveken alapult, s követői azt egyedül idvezítőnek hirdetvén, nyíltan szembeszállottak a polytheismussal. Mi természetesebb, mint az, hogy

ily álláspontnál fogva a keresztények az ősi intézmények felforgatóinak s így az állam ellenségeinek tekintettek. Hogy ezek daczára is, korának legerényesebb, legjöltevőbb s legkegyelmesebb fejedelme a keresztények ellen követett kegyetlen eljárást mennyire helyeselte, azt biztosan nem tudjuk, valamint azt sem, hogy mennyire volt ő e tekintetben befolyásolva tanácsadói által, kik részint tanítói, részint barátai lévén, elvben stoicusok s e névre büszkék voltak. A fennebbiekhez még csak annyit adva, hogy régi egyháztörténet-íróink a dolgokat s különösen az üldöztetéseket, a martýrok számát s szenvedéseit túlozva s nagyítva adják elő, s aztán az olvasóra bizva azt, hogy Antoninusunk jellemének ez árnyoldalát többé vagy kevésbé sötéten fesse: áttérek iratai kivonatolására s ismertetésére, remélve, hogy mire azon átmentünk, mindent megbocsáttunk.

M. Aur. Antoninus hátramaradt iratainak czime, melyet Xylander az első kiadó (1558) irt elébe: Μάρκου Αυτωνίνου Αυτοκράτορος τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία ιβ. (M. Ant. császár önmagáról, v. önmaga számára írott 12 könyve). Közönségesen „Meditationes“ Elmékedések, vagy Gondolatok néven nevezik. *) Az egész mű nem egyéb, mint egy vallás erkölcs-bölcsészeti napló, melyet egy eléggé mélyen gondolkodó s a hiresebb bölcsezők — különösen a stoicusok — elveit ismerő s gyakran olvasó egyén naponként vezetett, rendszer és összefüggés nélkül. Mintha csak előre egybehordott jegyzetek lennének egy később rendszeresen megírandó bölcsezeti műhöz. Irálya nehézkes és szaggatott, s oly sajátos görög nyelvezetű, melynek párja nincs. Az ismétlések gyakoriak. Ugyanazon gondolat most egyszerűen, majd kibővitve jön elő. A szöveg sok helyt hiányos és érthetetlen. De e zürzavaros egyszerűsége mellett is vonzó olvasmány s az volt mindig. Angol, francia, német, olasz s spanyol nyelven fordításai vannak; hogy magyarban van-e, nem tudom. **) Minthogy az első könyvet az életíratban már bőven említettem, most a 2-ik könyvvel kezdem.

*) Én a Gataker-féle 1697-beli, londoni 2-ik kiadást voltam szerencsés kölcsön kaphatni, mely kiadás görög eredetiben s latin fordításban nyomtatva maig is a legjobb. Gazdag bevezetéseit s különösen a könyv 3/4 részét tevő, sűrűn nyomott commentárt tekintve, oly széles ismeretet s gondos munkát árul el, melyhez hasonlót találni, merem mondani, lehetetlen.

**) Angolban legjobb a Long György fordítása. Czime: The Thoughts of the Emperor M. Aur. Antoninus. Translated by George Long. Second Edition. London. 1875.

„Reggel szólj így magadhoz: találkozni fogok hálátlannal, dolyfőssel, csalóval, irigygyel s embergyülölővel. Mindezek azért történnek velők, mert nem tudják, mi jó, mi rossz. De én, ki átlátam a jónak természetét, hogy az szép, s a rosszét, hogy az rút,— a ki ismerem a hibázónak természetét is, hogy az rokon velem s nemcsak ugyanazon vérből való, de észben s isteni adományban is részes: sem nem haragudhatom embertársamra, sem nem gyülölhetem őt. Mert együttműködésre vagyunk teremtve, miként a lábak és a kezek. Egymásnak ellenébe működni pedig a természettel ellenkezik.

„Az istenek dolgai gondviseléssel teljesek. A sors tényei is egybe vannak kötve a természettel s a gondviselés által rendelt dolgokkal. Onnan foly elő minden. Ide járul a szükségesség is, és az a haszon, mely a világegyetemnek — melynek te része vagy — javára van. A természet minden egyes részeinek javára van az, a mit az egésznek természete magával hoz s mi által ez fentartatik. A világegyetem pedig az elemeknek s az azokból alkotott dolgoknak változásai által tartatik fenn. Ez elvek legyenek neked elegendők. Csillapítsd a könyvek utáni szomjodat, hogy ne mormolva halj meg, hanem derülten, igazán s az istenek iránt szívből hálásan.

Jusson eszedbe, mily régóta halasztgatod e dolgokat s hányszor hanyagoltad el az istenektől nyújtott alkalmat. Most végre észre kell vened, hogy mely világnak vagy része, s a világ mely kormányzójának kifolyása; s hogy egy időhatár van elődbe írva, mely alatt ha lelked felhőit el nem oszlatod: eltűnik az — eltűnsz te is —, s többé vissza nem tér.

„Minden órádban gondold meg, hogy mint római s mint férfi végezd a kezeden levő munkát egyszerű s tökéletes méltósággal, előszeretettel, szabadsággal és igazsággal; tartóztasd lelkedet ilyenkor másnemű gondolatoktól. De ez csak úgy lehet, ha minden tetedet úgy végzed, mintha az legutolsó lenne éltedben, féltetéve szenvedélyességet, képmutatást, önszeretetet s elégedetlenséget. Látnod mily kevés az, melyet ha valaki megszerez: nyugodt és istenes életet élhet. Az istenek se követelnek többet attól, ki így cselekszik.

„Kik mások lelki indulatait észre nem veszik, ritkán boldogtalanok; de kik saját lelkök mozdulataira nem figyelnek, szükségképen boldogtalanok.

„Ugy rendezd minden tettetted és gondolatodat, mint kinek tán e perczen az életből el kell távoznod. Az emberektől távozni, ha vannak istenek, nem rettenetes, mert ők csak jóban részesíthetnek; de ha nincsenek s az emberiekre gondot nem viselnek: mit ér nekem élni ez isten és gondviselés nélküli világban? De bizonyára vannak istenek s gondjuk van az emberiekre; módot nyújtanak az embereknek, hogy valódi rosszba ne essenek, s ha tán mégis volnának rosszak, azt is előre látták. Nem tudatlanságból, nem erőhiányból s nem is tévedésből történik az, hogy a jó és rossz különbség nélkül jut osztályrészül jónak és rossznak. A mely dolgok az embert magát rosszszá nem tehetik, az ember életét sem tehetik rosszabbá.

„Nincs nyomorultabb, mint az, ki mindig ide s tova forog; a földalattiakat kutatja, embertársai gondolatait kitalálni igyekszik, nem véve észre, hogy teljesen elég saját benseje istenségére figyelni s azt őszintén tisztelni. Tisztelheti pedig úgy, ha tisztán tartja azt a szenvedélyektől, s megelégszik azzal, a mi az istenektől s emberektől jön. Mert az istenektől jövő dolgok tiszteletre méltók magasztosságukért; az emberekiől jövők kedvesek, mert embertársainktól származnak.

„Senki sem veszíthet el, bármily soká éljen is, más életet, mint a melyet él, nem élhet mást, mint a melyet elveszít. Multat s jövőt senki, csak jelent veszíthet mindenki, mert egyedül ez övé.

„Bántalommal illeti az emberi lélek önmagát, először, midőn a természet középútjáról letér; másodsor, midőn embertársától elfordul; harmadszor, midőn a gyönyör vagy fájdalom rabjává lesz; negyedszer, midőn igaztalanul s őszinteség nélkül tesz vagy mond valamit; ötödször, midőn cselekvését s törekvéseit bizonyos célra nem irányozza, feledve, hogy a legkisebb dolgot is bizonyos célból kell végezni, s hogy az észszel bíró lények célja: követni az észt s állam törvényeit.

Az emberi élet egy pont; az észrevétel homályos; az egész test romlandó; a szerencse változó; a hirnév bizonytalan; a lélek dolgai csupa álm és füst. Mi vezetheti tehát helyesen az embert? A bölcsészet. Ez pedig abban áll, hogy a kebelben levő istenség sértetlenül él; ha felülemelkedik gyönyörökön és fájdalmakon; ha valódi céljait mindig átlátja; ha a történendőket s számára rendelteket, mint saját eredetével egy helyről jövőket fogadja el, s végül, ha a halált derült kedélylyel várja.

Harmadik könyv. „Észre kell vennünk, hogy a természet működése szerint egymásután következő dolgok általában kedvesek és vonzóak. Az olajgyümölcsnek az a körülmény, hogy rothadáshoz közelit: bizonyos szépséget nyújt; a figék, midőn teljesen megérnek, szétnyílnak; a lehajló kalászkok, az oroszlán szemöldei, a hab, mely a vad állatok szájából tajtézkik, és sok más dolgok, habár külön tekintve korántsem szépek, mégis mint az előzményekkel egybefüggő dolgok, tetszenek a kedélynek, elannyira, hogyha az embernek a természet által előidézett dolgok iránt kellő érzelme mély belátása volna, alig találna egyet is a sorrendben következők közül olyat, mely gyönyörüséget ne okozna. Valóban, a ki a természettel és annak műveivel baráti ismeretséget kötött: az egy idős nőben vagy férfuban bizonyos tisztességet és érettséget lát; az az ifjak vonzó szeretetreméltóságára csak tiszta szemekkel tekint, s a vadak felnyitott álkapcsait ép oly gyönyörrel szemléli, mint a festők vagy szobrászok utánzatait.

„Hippocrates, miután sok betegséget meggyógyított, maga beteg lett s meghalt. A chaldeusok előre megmondák sokak halálát, de a végzet őket is elragadta. Nagy Sándor és C. Caesar, miután oly sok várost leromboltak s ellenségeik ezreit megölték, maguk is végre ide hagyták az életet. Heraclitus, miután a világegyetem összeegéséről oly sokat okoskodott, maga bensőleg vízzel telt meg, s meghalt sárral borítva. Mit jelent mindez?! Hajóra szállottál, útdat bevégezted, kikötőbe jutottál, . . . szállj ki. Ha egy más életre (mészsz) át: istenek nem hiányzanak ott sem. Ha érzék nélküli létre: megszabadulsz fájdalomtól, s nem léssz rabja a testnek, mely sokkal alábbvaló annál, a kit szolgál, levén ez utóbbi értelem és istenség, a másik föld és romlandóság.

„Gondolataid mindig annyira nemesek s egy célra irányulók legyenek, hogy ha valaki hirtelen kérdezné: miről gondolkozol? őszinte nyíltsággal felelhess: erről [vagy arról. Szavaidból legyen nyilvánossá, hogy benned minden érzés és gondolat őszinte, jóakaró s társadalmi lényhez illő. Az ily ember mindig a legjobbak közt van; olyan mint az istenek papja, élve a benne lakozó istenséggel, mely gyönyör s fájdalom által nem illetetik, az igazság útján jár, a legnemesebb harczot harcolja s soha nem feledi, hogy minden eszes lény az ő embertársa.

„Dolgozzál örömezt, kellő megfontolás után s tekintettel a közérdekre. A benned levő istenség oly élő lénynek legyen öre, ki férfias, érett kora, római és uralkodó, s a ki elfoglalta helyét, vár-

va a jelre, mely őt ez életből elszólítja s kész a távozásra. Légy derült kedélyű, ne keresd a mások által adott nyugalmat. Az ember álljon fenn és egyenesen maga, s ne mások által tartassék egyenesen.

„Ha találsz az emberi életben jobbat az igazságnál, mértékletes-ségnél, nyugodtságnál, szóval a kedély azon önelégültségénél, mely az észszerűen cselekvésből s az emberi rendeltetés helyes felfogásából ered, — ha találsz ennél jobbat — fordulj ahoz teljes lélekkel s élvezd azt. De ha semmi sem látszik jobbnak a beléd plántált istenségénél, mely kívánságaidat legyőzi, gondosan megvizsgál minden benyomást, s az érzékek vágyai alól szabadulva — mint Socrates — aláveti magát az isteneknek s az emberiség gondját hordozza, ha mindent ennél kisebbnek s értéktelenebbnek találsz: csak ez egynek tarts helyet kebledben: Szabadon s egyszerűen válaszd a jobbat s tartsd meg azt.

„Tiszteld a tehetséget, mely a vélemény forrása. E tehetség-től függ az, hogy vajjon létezik-e a téged kormányzó részben (tehetségben) a természettel s az eszes lénnyel ellenkező vélemény. E tehetség ígér tartozkodást a gyors itélelethez, barátságot az emberekhez s engedelmességet az istenek iránt.

„Ird le magadnak az elődbe akadó dolgot úgy, hogy világosan lássad, mi az lényegileg s a maga egyszerűségében; add meg valódi nevét s bontsd fel elemeire. A lelket semmi sem emeli anynyira, mint az, ha az elébe jövő tárgyat rendszeresen s igazán vizsgálja; ha látja, minő helyet foglal el az a világegyetemben s mily hasznot hoz annak és az embernek ki polgára a legmagasztosabb városnak, melynek a többi városok csak mintegy családjai; ha minden benyomással szembe erényt alkalmaz: nyájasságot, igazságot, férfiaságot, hűséget s meglegedést stb.

„Ha a józan ész követve végzed dolgodat komolyan, élénken, nyugodtan; ha isteni részted tisztaságát megőrzöd, mintha azt azonnal vissza kellene adnod: boldog leszel. Senki sincs, ki ebben akadályozhatna.

„Test, lélek, ész. A testhez tartoznak az érzelmek, a lélekhez a vágyak, az észhez az elvek. Benyomásokat fogadni el a látszat útján: az állatoknak is sajátja. Kivánság által az állatok s asszonyias emberek egyaránt vonzatnak. Az ész azok is vezérül használják, kik nem hisznek az istenekben s kik hazájokat elárulják. Mi marad fenn tehát a mi csak a jó embernek sajátja? meglegedett-

nek lenni a dolgok folyásával; nem fertőztetni meg az istenséget, mely a kebelbe van ültetve, nem zavarni meg azt a képek sokaságával, hanem csendes nyugodtságban tartani s követni mint istent, s mindig igazat szólni. És ha senki sem hiszi is, hogy az ily ember boldog életet él: ő még sem tér el az élet végcéljára vezető útról, hová az embernek tisztán, nyugodtan, készséggel s sorsával megelégedetten kell megérkeznie.

Ne gyedik könyv. Az emberek nyugalmat keresve, vidékekre, tengerpartokra s hegyek közé vonulnak. Magad is szoktál ily dolgokra vágni, pedig e vágy csak gyengeség jele, mert hatalmadban áll — a mikor tetszik — önmagadba vonulni. Sehová se vonulhat az ember nyugodtabb s szabadabb helyre, mint saját lelkébe; különösen ha oly gondolatai vannak benn, melyekbe tekintve, azonnal nyugalomra talál. A benső nyugalom nem egyéb, mint a kedély jó berendezése. E magányba vonulj tehát vissza s üdítsd fel magadat. Elveid legyenek rövidek és alaposak, s mihelyt hozzájuk fordulsz, elegendők arra, hogy lelkedet megtisztítsák s megelégedést eszközöljenek. Mert mivel vagy elégedetlen? Az emberek roszaságával? Ne feledd a meghatározást, hogy eszes lények egymásért léteznek; hogy a túrelem az igazság része, s hogy az emberek akaratlanul tesznek roszat. Vagy azzal vagy elégedetlen, a mi a világegyetemből osztályrészedül jutott? Gondold meg, hogy vagy gondviselés van, vagy atomok, s azt se feledd, hogy a világ egy neme a társadalomnak. De tán testi dolgok tartanak fogva? Vedd eszedbe, hogy a kedély nem törődik a lélekzettel, mozogjon bár ez csendesen vagy rohamosan, ha egyszer félrevonult és saját erejét felismerte. Vagy tán a hírnév utáni vágy gyötör? Nézd, mily gyorsan el van feledve minden; nézd a végtelen idő chaosát, a tapsok hiábavalóságát s a hozsánna-kiáltók gyors véleményváltoztatását! Hisz az egész föld csak egy pont, s mily kis szöglet abban a te lakod! Nyugtasd meg magadat! . . . Vonulj vissza tehát e kis birtokodba; légy szabad, s tekints a dolgokra úgy, mint ember, mint polgár, mint halandó. Két dolgot végy jól eszedbe; egyik az, hogy nyugtalanságaink a bennünk levő véleményből erednek, mert a külső dolgok nem érinthetik magát a lelket; másik az, hogy a dolgok szüntelen változnak. A világegyetem átváltozás, az élet vélemény.

„Ha értelmi tehetségünk közös: úgy közös az ész is, a mely által eszes lények vagyunk; ha ez áll: úgy közös az az ész is,

mely parancsolja, hogy ezt tegyük, azt ne tegyük; ha ez így van: úgy közös a törvény is; ha ez áll: úgy polgártársak vagyunk; ha ez így van: akkor ugyanazon politikai társadalomnak vagyunk tagjai; ha ez is áll: úgy a világ egy nagy társadalom.

„Ha a lelkek folytonosan léteznek, hogyan tartalmazhatják őket a lég öröktől fogva?! De hogyan tartalmazza föld az annyi századok folytán eltemetett testeket? Valamint a testek átváltozás s föloszlás folytán helyet engednek más testeknek: úgy a levegőbe távozott lelkek is, bizonyos idő múlva átváltoznak és szétömlenek, s tüzes természetet vesznek föl, befogadtatván a világegyetem teremőjébe, s így utat nyitnak új lelkeknek. Ez a valószínű felelet ama föltevésre, hogy a lelkek létezésüket folytatják.

„Minden öszhangban velem, a mi veled öszhangzik, oh világegyetem! semmi sincs későn, sem korán nekem, a mi neked kellő időben van. Minden dolog gyümölcs számomra, melyet időszakaid hoznak, oh természet! Tőled jön minden, benned van minden s hozzád tér vissza minden. A költő így szól: kedves városa Kekropsnak, s te nem szólasz-e így: kedves városa Zeüsznek.

„Szökevény az, ki a társadalmias észről fut; vak az, ki szemet húný az értelem előtt; szegény az, kinek másra van szüksége, s ki nem nyer önmagától minden dolgot élete számára; természet ellensége az, ki külön választja magát a köztermészet esztől, nem nyugodva meg a történőken; az állam fájáról levágott ág az, ki elszakítja lelkét az eszes lényektől.

„Szeresd a művészetet, melyet tanultál, bár szegény is az, s légy elégedett. Töltsd élted hátra levő részét úgy, mint ki mindenét az istenekre bizta teljes lelkéből, s ne tedd magadat se szolgálójává, se zsarnokává embernek!

„Minden elmúlik, mesévé lesz s csakhamar a feledés sirjába temeti magát. Maga az ugynevezett örök emlékezet is csak semmi. Mi legyen éltünk célja hát? Igaz gondolatok, felebaráti cselekvények, nyugodt lelkiismeret.

„Olyannak tekintsd a világegyetemet, mint egy élő lényt, melynek egy állaga s egy lelke van; vedd eszedbe, hogy minden dolog egy gondolatra vitetődik vissza: onnan egy élő lény gondolatára; és hogy minden dolog egy mozgalom eredménye s magában mindenik együtt működő oka a létező dolgoknak.

„Egy kis lélek vagy te, mely testet hord magával.

„Az idő olyan, mint egy folyam, melyet az események alkotnak.

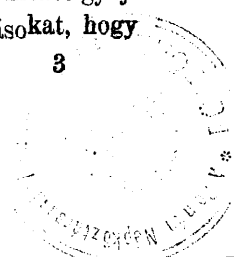
„A következő dolgok a megelőzőkkel illő viszonyban vannak, mert észszerű összeköttetés van közöttük; nem annyira egymás után következést mutatnak fel, mint inkább egy bámulandó rokonságot.

„Gyötrelmeid s nyomoruságod közepette jusson eszedbe nem az, hogy a veled történt esemény szerencsétlenség, de, hogy azt nemesen elhordozni: boldogság.

Ötödik könyv. Reggel midőn felkelsz, e gondolat lebegjen előtted: egy emberi lény munkáját végezni keltem fel. Miért vagyok hát elégedetlen, ha azt akarom tenni a miért létezem? Vagy tán munkátlanság s gyönyörökért létezel? Nem látod a kis növényeket, a kis madarakat, a hangyákat és méheket, mint dolgoznak, hogy rendeltetésüket a világegyetemben betöltsék?! És te nem vagy hajlandó egy emberi lény munkáját s saját természeted követelményét végezni! Nyugalomra is van szükség, mondod. Igaz; ámde a természet határt szabott ennek is. És te e határokon túl mészsz. Nem szereted magadat helyesen; mert ha szeretnéd, akkor természetedet s annak akaratját is szeretnéd. Kik művészetüket szeretik: azért mindent áldozni készek; de te kevesebbre becsülöd természetedet, mint a tánczos a tánczot, a fősvény pénzét, vagy a hiu kicsiny dicsőségét. Vajjon a társadalom nem százszorosan méltóbb-e munkásságodra?

„Mondod, hogy az emberek nem bámulhatják elméd élet. Meglehet. Mutass hát fel oly tulajdonokat, melyek hatalmadban vannak: őszinteséget, komolyságot, munkabírást, önmegtartóztatást, elégedettséget, jóakaratot, nyájasságot, szabadságot, nagylelkűséget. Nem látod, mily sok tulajdont tudsz azonnal felmutatni, olyakat, melyekben a természetes képtelenség mentségével nem élhetsz; miért maradsz mégis alól a rendes színvonalon?

„Egyik ember, ha másnak szolgálatot tett, kész följegyezni azt. A másik ezt nem teszi ugyan, de gondolatában mégis fentartja, s az illetőt adóssának tekinti. A harmadik, ugy szólva, nem is tudja, mit tett, s olyan mint a szőlőtő, mely fűrtöket termett s aztán nem törődik azzal, hogy ki élvezi azokat. Mint a ló, mely a versenytért megfutotta; az eb, midőn jól hajtott; a méh, midőn mézet gyűjtött: ugy a valódi ember, ha jót tett, nem szólit oda másokat, hogy

lássák, hanem más tetre megy át, mint a szőlőtő, mely újra fűrtöket hoz.

„Az athéneiek könyörgése: „essél, essél, oh Zeüsz, a z a t h é n e i e k s z á n t ő f ö l d j é r e é s a t é r e k r e.“ Igazat szólva, vagy nem kellene könyörögnünk egyáltalában, vagy ily egyszerű és nemes módon.

„A velünk történő dolgokat fogadjuk úgy, mint orvosi rendvényeket, melyeket a köztermészet jónak és szükségeseeknek ítelt. A gyógyszerek is néha kellemetlenek, sőt keserűek, mégis beveszszük egészségünk helyreállítása végett. Ép így a dolgokat is, melyek a világegyetem céljára s Zetisz boldogítására történnek, úgy kell fogadnunk, mint az egészsnek egészségére s közvetve saját javunkra levőket. Az egészsnek összefüggő láncolatát szakítja meg az, ki abból csak egy kis szemet is kívágni igyekszik.

„A milyenek rendes gondolataid, olyan legyen lelked jelleme is; mert a lélek gondolatok által színeztetik. Színezd azt ily gondolatokkal, pl. a hol az ember élni tud, ott jól élni is tud. Mindennek célja van. A hol a célja, ott van előnye és java minden dolognak. Az ember célja és java a társadalom.

„Élj az istenekkel. Istenekkel él az, ki folytonosan mutatja nekik, hogy lelke elégedett s megtesz mindent a mit kíván az istenség, melyet Zeüsz adott minden embernek öreül és vezéreül. Ez pedig az értelem és ész.

„Hogy viselted eddigelé magadat az istenek, szülőid, testvéreid, gyermekeid, tanítóid, barátaid, rokonaid, rabszolgáid iránt? Boldog vagy, ha elmondhatod: b á n t a l m a t s o h a e l n e m k ö v e t t e m s e m s z ó v a l s e m t e t t e l .

„Gyarló s tudatlan lelkek miért zavarják azt, kinek tudománya s tökéletessége van? És mely léleknek van meg ez? „Annak, mely tudja a kezdetet és véget, s ismeri a gondolatot, mely minden lényet áthat s az idők végtelenségében kormányozza a világegyetemet.

„Mig az élet végórája ütend, mi az ember teendője? tisztelni és áldani az isteneket; jót tenni az emberekkel; türelmet s öntartóztatást tanusítani, s a test és lélek határain túl levőkre nézve nem feledni, hogy azok nem övéi s hatalmában sincsenek.“

A többi könyvekről s netaláni észrevételeimről a jövő alkalmával.

Derzsi Károly.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XXXVIII.

A kissolymosi, bőzödi, bőzödujfalvi, újszékeli és szent-demeteri unitárius templomok elvétele iránt 1697, január 19, 20, 21 és 22-én felvett tanuvallomások (folyt.)

3.) B ő z ö d u j f a l u.

Supra notato Anno et die scilicet 20 Januarii, ismét Tiszteletes Bölöni János uram ut ratione officii hivata münket **Bőzöd Ujfaluban** az falus biró Enyedi Mihály primpls házához, és mi oda menvén, inquirálánk, inquisitionk tenora az alább meghirt modok szerént:

1. testis. **S i m o I s t v á n** primipilus Annor. 70. jur. et tand. fatetur. Tudom hogy Commissariusok vövék el az Unitariusoktól az templumot, sem templum helyén sem harangh, sem ezüst pohár kanna, on tányér, abrosz kendő helyén mást nem adtak, ki sem fizették az Unitariusokat. Az mikor el foglalák akkor is több volt az Unitarius, most is több mint az Calvinista; Nyuytodi pap az öregh sokszor fenyegetett, sokakat erőltetett az Unitariusok közül, hogy állyanak az ő vallására, az mikor az templumot el foglalák akkor is igen erőltették az embereket egy is más is, hogy el állyanak. Az Calvinista papok penigh ugy járták, hogy hadtol megh mentik, Commissiot szerettek az ollyannak, az kik oda állottanak.

2. testis. **T h a m á s i P á l** primipilus Annor. 61. jratus et fatetur, ut antecedens.

3. testis. **O s v á t h I s t v á n.** Relictaja Judith primipil. felesége Annor. 70. jur. et fassa ut primus.

4. testis. **L á s z l ó J á n o s** Relictaja Annok primip. felesége Annor. 60. jur. et fassa ut antecedens, hoc addito: Czenti Danielt Nyuytodi pap esketé az Calvinista vallásra, nehezen eskütt megh, sokat is sirt, hogy reá erőlteté az pap.

5. testis. **R á c z I s t v á n** nagyobb primipilus. Annor. 75. juratus et fatetur uti testis primus. hoc addito: engem is erőltetett az pap, hogy mentséget szerez, ha oda állok.

6. testis. **C z u k o r A n d r á s** primip. Annor. 60. jur. et fatetur uti primus testis hoc addito: engem is erőltetett az pap hogy hadi mentséget szerez, ha oda állok.

7. testis. Z á g o n i I s t v á n T. Nemzetes Néhai Rhedai János uram árvai jobbágya Annor. 80. jur. et fatetur ut testis primus.

8. testis. B i r ó A n d r á s Pix. Annor. 70. juratus et fatetur ut primus, hoc addito engem is erőltetett az Calvinista pap, hogy állyak oda, s hadi mentséget szerez.

9. testis. Á t s I s t v á n primip. Annorum 50. juratus et fatetur ut primus testis.

10. testis. K o v á c s J á n o s Relictája Kata Pix. Annor. 60. jurata et fassa ut primus.

11. testis. B a r a b á s M i h á l y Relictaja Ersok, Kováts Péter uram jobbágya, Annor. 60. jurata et fassa ut primus.

12. testis. H a n g y á r M i h á l y Relictaja Kata primip. feleséghe Annor. 70. jurata et fassa ut primus, hoc addito: engemet is erőltete Nyuytodi pap, hogy állyak oda.

13. testis. C z e n t i D a n i e l Relictaja Annok primipil. Annor. 52. jur. et fassa ut primus hoc addito: Az én Uramot Nyuytodi pap esketé megh, igen nehezen esküvék megh, sokat sira rajta, de csak reá erőlteté hogy eskedgyék megh.

14. testis. P h ü l ö p A n d r á s Relictaja Ersok primipil. Annorum 61. jur. et fat. ut primus.

15. testis. K é z d i I s t v á n Pix. Relictaja Mártha Annorum 65. jur. et ftr. ut primus testis.

16. testis. M á t y á s J á n o s primip. Relictaja Annok. Annor. 54. jur. et fat. ut primus.

17. testis. F a l u v é g h i G y ö r g y primipils Relictaja Ersok Annor. 40. jur. et f. ut primus testis.

18. testis. N a g y M á r t o n primipils Annor. 51. jur. et fat. Tudom hogy Commissariusok jöttek vala ki, mikor elvevék az Ujfalvi templumot, helyével edgyütt, és az harangot, nem emlékezem reá, hogy ki fizették volna az Unitariusokat.

19. testis. N a g y M á r t o n n e S u s k a primipils Annor. 50. jurata et fassa ut antecedens. Ezek az fenn megh irt bizonságok laknak Udvarhely alias Kereszturfiu székben Bözöd Ujfaluban.

4. S z. D e m e t e r.

Anno supra notato die 21. Januar. Tiszteletes Bölöni János uram ratione officii ismét hivata ezen fenn declaralt székben **Bor-dosra** az falus biro Szász Márton primipilus házához, az holott is inquisitionk tenora az alább megh irt modok szerént vadnak.

1. testis. B i r t o n P é t e r n é Ersok annor. 50. jur. et f.

Zinder pater erőltetett minket hogy álljunk az ő vallására, de nem vehetett reá mégh eddigh.

2. testis. Ph ü l ö p J á n o s n é Annok Annor. 40. jur. et f. Az Szentegyházhoz az Sz. Demeteri határon tudom, hogy birtak egy széna füvet, az én emlékezetemtől fogva mind az templumhoz birták, s az elmúlt esztendőben Rosa János megh kaszála, az tisztarto kaszáltatta megh vele, mely van az kenderes kertnél Phülop János szomszédtságában.

3. testis R o s a J á n o s n é Annok, Annor. 25. jur. et fassa. Én hozzám hozta Pater Zinder az nagy Bibliát, s addig mondott, hogy nem igaz vallásban vagyunk, s álljunk az igaz vallásra, s az papnak sem adunk bért s megh az világh mind pápista lészen az templum is övék lészen, ugy vön rea hogy az pápista vallásra álljak. Adgyanak az ő lelkek számot rolla, ha vétkeztem benne.

4. testis. V e r e s P é t e r Annorum 20 juratus et fatetur. Tudom azt, hogy az én Apámot igen erőlteté az pater, migh életben lön hogy álljon el.

5. testis. S z ö c s I s t v á n Annorum 25. jur. et ftr. Tudom, hogy az Pater szoval kérte az embéreket, hogy legyenek Pápisták, engem is szóval erőltetett, de nem vehetett rea, főre valo keszkenyőt is ajándékozott az Pater némelyik szegény asszonynak, hogy oda állott.

6. testis. S z a b ó F e r e n c z. Annor. 55. jur. et fatetur. Az Pater az Apámot, s anyámot addigh el erőltette, hogy álljon az Pápista vallásra, de nem veheté reá, osztán Apám hogy megh holt, hát engem az el mult szüretkor csak erővel bé hívának, s vivének az udvarban, s ott az Pater megh keresztele az pápista vallásra akaratom ellen, én mondtam, hogy egyedül is megh adom az fizetést az Unitarius papnak, csak bé ne vigyenek, de affelől csak bé vőnek.

7. testis. S z a k á t s S á n d o r Annor. 14. juratus et fatetur. Tudom azt, hogy Szabó Ferkőt erővel vivék bé az Udvarban, hogy az Pater megkeresztelyle, s Fazakas Bálintot is hasonló képen. Ezek iffiu legénykéek voltak mint szintén magam.

8. testis. L u k á t s I s t v á n Annor. 16. juratus et fatetur ut antecedens.

9. testis. G ö d ö r I s t v á n Annor. 75. juratus et fatetur. Engem eleget erőltet vala Zinder Pater, hogy legyek papista, s az bíróságot megh szerzi nékem, de én mőndám, hogy bár az előtt se adta volna Isten hogy bírő lőttem volna.

10. testis. Orbán István Annor. 40. jur. et fatetur. Mikor Sz. Demeteren az papista vallásra állanak, hát megh ígérték volt nekik, hogy egy egy napot megh hadnak nekik egy egy hétben, egy kevésse úgy lón megh hattak, de az után hamar nyaka szakada.

11. testis. Rosa György Annor. 40. juratus et fat. Engem erőltettek hogy pápista legyek, s hogy megh házassultam, hát az feleségemet nem eresztették az mú templumunkban, ő is örömet oda járna, de nem engedi az Aszszony ő Nagyságáha, engemet is tömlöcczel fenyegetett, hogy megh nem akartam engedni, hogy bé járjon az feleségem az Pater praedicatiojára.

12. testis. Gödör István küsebb Annor. 23. jur. et fatetur. Engem is erőltetett az Aszszonyom ő Nagyságáha, hogy az várban mennek az praedicatiojara, egyszer benn is voltam, de én az után nem mentem; azt is tudom, hogy az kik az előtt oda állának, azoknak egy darabigh három napot megh hadtak egy hétben, de immár nekik is csak annyi böcsülletek vagyon, mint nekünk.

13. testis. Birton Péter Annor. 55. Tudom azt, hogy az eocsémnek Birton Istvánnak, addigh nem adták feleségül az udvarból az leánt ki, migh az papista vallásra nem álla.

Ezek az néhány bizonyságok laknak Udvarhely alias Kereszturfiu székben Sz. Demeteren. T. Nagyságos Gyulaffi László, és T. Nagyságos Csáki Gáborné jobbágyi.

14. testis. Birton Bálint Annor. 50. juratus et fatetur. Csöbbsi Barabás Miklósnét tudom, hogy sokakat erőltetett az Unitariusok közül, s engem is sokszor, hogy álljunk az papista vallásra.

15. testis. Miklós Mihály küsebb Annor. 24. jurat. et fat. Az mely emberek Sz. Demeteren el állottak volt az Unitarius vallásról, azoktól az emberektől hallottam hogy mondták, hogy nekik megh ígérték volt hogy őket nem szolgáltatják, ugy, mint mint minket, de semmi nem tölt benne, az után hogy elállottak.

16. testis. Pál János Annor. 50. juratus et tandem fatetur ut antecedens testis.

Ez három bizonyságok laknak Udvarhely alias Kereszturfiu székben Csebben T. Nags. Gyulaffi László eo Nagyságáha, és Csáki Gáborné T. Nagyságos Gyulaffi Söphi ő Nagysága jobbágyi.

17. testis. Dolgos Máthé primipilus Annor. 76. jurat. et fatetur. Tudom azt, hogy Phülöp Jánosné ide Bordosson az Unitariusok templumában akara járni, s nem az Sz. Demeteri misére, megh fogatá az Aszszony eo Nagyságáha, s én szollottam az Asz-

szonynak eo Nagysághának hogy bocsássa ki, s azt fogadgya nyavalyás hogy oda jár a misére.

18. testis. Nagy Márton Pix. An. 60. juratus et tandem fatetur. Tudom hogy Phülöp Jánosné nem engedé az Aszszony eo Nsga, hogy az Bordossi Unitarius templumban járjon, sőt hallottam hogy erőssen megh csapatta, mégh is bé kellett az udvarban jární Praedicatora.

19. testis. Nagy Mártonné Pix. Kata Annor. 32. jurata et fassa ut antecedens.

20. testis. Phülöp Jánosné Annok Annor. 30. jurata et fassa: Engem eléggé erőltetett az Aszszonyom eo Nsga, hogy pápista legyek egyszer megh fogatott, s akkor eleresztvén, hogy oda nem jártam ismét lánczban tétetett, harmadszor ugy megh veretett az lapáttal, hogy csak meg nem holtam belé, s most is az Unitarius vallásra járnék, de most sem engedi megh, most igen fenyeget, ha az misére nem járok, az mostani Uramot is igen erőltette, hogy oda járjon, s az egész Sz. Demetert mind erőltette, hogy oda állyanak, Szabó Mihályné is Sz. Demeteren megh fogatta vala, hogy oda nem akara jární, de mégh sem veheté oda.

21. testis. Nagy György An. 23. jur. et fatetur: Hallottam azoktól az emberektől az kik Sz. Demeteren az pápisták közé állottak, azt mondták, hogy ők azért állottak oda, hogy nekik napot hattak, s bért sem adnak az papnak, Bordosi Phülöp Jánosné, keményen meg is csapatták, hogy az Pater pradicatiojára nem akart jární.

22. testis. Csoréh István feleséghe Borka An. 45. jur. et fassa: Tudom azt hogy Phülöp Jánosné nem engedé megh az Aszszony ő Nsga, hogy az Bordosi Unitarius templumba járjon, megh is csapatta volt érette.

23. testis. Botos Miklósné An. 20. Annok jur. et fassa uti antecedens.

24. testis. Bendős György Relictaja Dolgos Mathé Uram jobbágya Annok An. 40. jur. et fassa: Tudom azt hogy Phülöp Jánosné nem akar vala az Sz. Demeteri udvarban jární misére, az előtt pedigh egy kevés ideigh oda járt, és hogy viszont az Bordosi templumban akart jární, bé vitette az Aszszony ő Nsga, s ugy megh verette hogy aligh emészté megh, az után ugyan csak bé kellett jární.

Ezen fenn megh irt 9 bizonyságok laknak Udvarhely alias Kereszturfiu székbén Bordoson többire, az T. Nsgs Gyulaffi László Uram eo Nsga, és Csáki Gáborné T. Nsgs Gyulaffi Sophi ő Nsga obbágyi.

5.) U j - S z é k e l.

Anni prae-not. die 22. Januar. Tiszteletes Bölöni János Uram, ismét ratione officii, hivata ezen fenn specificalt Székben Uj-Székelyre az Menyhárt János primipilus házához, az holott is, az előnkben állittatott bizonyságok nevei, és fassioi, az alább meghirt módok szerint vannak:

1. testis. Lőrinczi János Nöbls Ann. 65. juratus et fatetur. Tudom bizonyosan hogy Barcsai Ákos, mikor Szederjest birja vala Rákoczi Sigmond urral ki jövőn Udvarhelyre, akkor igazították el az Uy Székeli Calvinisták templuma dolgát, ki az előtt Unitariusoké vala, mi szerint lött, bizonyosan nem emlékezem reá, hanem csak hamar belé menének az Calvinisták, akkor én is Unitarius voltam, most pedig Calvinista, sokat sirtam rayta. Nem tudom, hogy mást építettek volna érette, vagy kifizették volna, azt penigh tudom, hogy az Unitariusok magok költségeken építették az Apámmal edgyütt az mostani Unitarius templumot, mivel mi is akkor Unitariusok voltunk, megh sem tudgyák vala építeni, mivel Barcsai Ákos eltiltotta vala az Szederjesi határon az kőtől, hanem az Apámnak vala sok szekér köve az udvarán, s azt adá oda az Ecclának, s abból végzék el az építést. Azonban ugy emlékezem reá, hogy Buh Jánost, és Buzogány Sigmondot, hadi mentséggel való igérettel állitta az Calvinista vallásra Daczo János.

2. testis. Finta Bálint primip. Ann. 70. jur. et fat. Tudom mikor el vévék ezt az Calvinisták templumát az Unitariusoktól, mivel az előtt Unitariusoké vala, de miszerént vötték el arra nem emlékezem, de azt tudom hogy mást nem építettek érette s s ki sem fizették az Unitariusokat. Tudom azt is, hogy hadi mentségért ezek állottak az Calvinista vallásra: Buzogány Sigmond, Bu János, Korondi István, Lőrinczi János, Fejedelem exemptioiát hallottam hogy az papok hoztak nekik.

3. testis. Török Boldizsár primip. Annor. 50. jur. et fatetur: Tudom hogy hadi mentségért állottak vala el az Unitarius vallásrol Bu János, Buzogány Sigmond, Buzogány Ferencz, Korondi István, Lőrinczi János, az papok Fejedelem levelével biztatták, hogy exemptiot szerzetek nekik.

4. testis. Lőrinczi Benedek primipilus Ann. 50. juratus et tandem fatetur ut antedens.

5. testis. Buzogány Mihály küsebb primipilus, annor. 50. jur. et tandem fatetur: ut antedens; hoc addito Mátéfi János is.

6. testis. P a p P á l primip. Annorum 45. juratus et tandem fatetur ut 3-tius testis hoc addito megye földét Bodor András nem akarja kiereszteni az határaigh (széllyéigh).

7. testis. P a p F e r e n c z primip. Ann. 35. jur. et tandem fatetur: Finta Mihálnétol Nagy Annoktol magától hallottam, hogy az Mocsár nevü helyben valo kender földet az Eccla számára testalta, mivel maradványa néki nem voít, s Bodor András nem engedti az Ecclának hogy birja az igaz határaigh.

8. testis. F i n t a J a k a b Pix. Ann. 80. jur. et fatetur; ut primus testis (Lőrinczi János) hoc plus: Az mester házának felét el foglalták, s fele az Unitariusoknak maratt, harangot is adott vala Barcsai Ákos az Unitariusoknak.

9. testis. B u z o g á n y F e r e n c z primipilus Ann. 30. jur. et fatetur. Én ugy tudom, hogy az kik el állottak, hadimentségért állottak el, az én Apámhoz is jöttek vala, azok az el állott emberek, s erőltetik vala, de nem veheték reá,

10. testis. B u G e r g e l y primip. Ann. 70. jurat. et fatetur, uti 5-us testis.

11. testis. B i r t a l a n M i h á l y pix. Ann. 66. jur. et fatet. ut primus testis (Lőrinczi János) hoc addito: Szt. Erzsébeti András pap, engemet is csak megh nem kötöztete, hogy hadban sem mehettem, s oda sem állok, aligh maradhaték tölle.

12. testis. S z ö c s I s t v á n Relictaja primip. felesége Ersok Ann. 60. jur. et fassa est ut quartus testis.

13. testis. M á t é f i J á n o s Nobls. Ann. 48. jur. et fatetur: Tudom azt, hogy Fejedelem gratiaját hozá András pap azoknak, az kik: Calvinista vallásra állanak, hogy örökké való szabadságok lészen.

14. testis. B u J á n o s Pix. Ann. 60. jur. et fatet. Engém is mentettek egy darabigh az hadtol, mikor az Calvinista vallásra állék.

15. testis B u z o g á n y S i g m o n d primip. Ann. 58. jur. et fatetur: Engem is mentettek mikor Phülek alá járanak az hadtol, hogy az Calvinisták közé állék.

Ezek az 15 bizonyságok laknak Udvarhely alias Kereszturfiu székbén Uj Székelen.

Ezek méltóságos urunk az előnkbe állatott bizonyságoknak hütök után valo feleletek az mellyeket miys irtunk megh nagyságodnak az mi igaz hütünk szerént, szokott nevünk és pecsétünk alatt kiadván az tiszteletes exponens urnak kezében.

Ezek után Isten Nagyságodat boldogul sok esztendőkhig éltesse. Dat. Anno locoque ut supr. die ultima inquisitionis nostr.

Correcta per nos
Judices.

Nagyságodnak méltatlan hivei
Mátéfi István küs solymosi
kereszturfiu székeknek egyik hütös
assessora és
Ujfalvi Kovács Péter
Udvarhely alias Kereszturfiu székekben
az megh írt falukban lakok Nobiles*).

XXXIX.

Dávid F. levele, melylyel az erdélyi unitárius papokat az 1579. február 24-én Tordán tartandó zsinatra a Krisztus nem imádásának kérdésében határozni meghívta.

Spiritum iudicii Sapientiae, et consolationis, a Deo patre Domini Jesu Christi precatur.

Vere et Sapienter dictum est a Salamone: Verba Sapientum sicut stimuli et quasi clavi, in altum defixi, quae per magistrum consilium data sunt a pastore uno; Hunc ordinem enim Deus sanxit in regenda Societate humana tum Polythica, tum Ecclesiastica, ut Sapientes exercitati et docti, qui aliis praefficiuntur, ex Thesau-ro cordis sui vetera et nova depromant, scribaque doctus in regno Dei, et minister fidelis in tempore cibum administrent familiae. Cum vero ex fundamentis Scripturae Sacrae eruantur firma, instar stimuli et clavi in altum defixi, haec Doctrina enim super fundamentum Prophetarum et Apostolorum aedificata a ventis et fluctibus non deicietur. Imo sermo Dei vivus est ignitus et quovis gladio bicipiti penetrabilior adeo, ut non quibuslibet rationibus evelli possit; firmas enim in corde humano veritas agit radices. Quomodo vero hoc summe necessarium feliciter transire posset, Salamon docet, videlicet per magistrorum consilia, quod datur a pastore uno. Oportet enim ut convenient ministri et de praecipuis capitibus doctrinae conferant. Experientia enim testatur, familiari doctrinarum collatione, et exercitiis, non tantum conservari et augeri iudicium, verum et dono dei crescere. Hanc ob causam in Ecclesiis nostris hic ordo observatus est hactenus ut Singulis annis publici conventus celebrentur, et inter ministros de doctrina et moribus consilia et deliberationes instituantur, ubi uno loquente reliqui ta-

*) Az unitárius vallásközönség levéltárából.

ceant, ut pöstea dijudicandi facultas penes reliquos sit. Quae recta et firma sunt, magis confirmantur, quae vero infirmiora et minus nota, firmentur, et apertius explicantur, ac elaborarentur, ut cum doctrina simul et mores correspondeant. Frustra enim docetur, ubi verbum Dei male audit propter improbitatem eorum, qui non ad destruendum sed ad aedificandum praepositi sunt. Debemus enim esse discipuli praeceptoris nostri Christi, et fructum adferre, quo pater coelestis glorificetur. Cum itaque de his et similibus ad institutionem nostram pertinentibus conferre debeamus, hortor vos atque moneo ea auctoritate, quae mihi ab Ecclesia demandata est, ut 24. Februarii Thördam omnes sine ulla excusatione conveniatis. Si qui vero praetextu quodam officium suum facere neglexerint, severe juxta Ecclesiae constitutiones punientur. At speramus vos edoctos ex verbo dei et testimonio bonae conscientiae admonitos, ultro facturos esse officium, ut per nos aliqua fiant Deo grata.

Deus pater gloriae illuminet oculos mentis omnibus inquiringibus voluntatem eius, ut in beneplacito eius (conquies)cere possimus. Amen.

Claudiopoli 28 J(anuarii) 1579.

Franciscus Davidis superintendens
vester in Do. *)

(Eredetije a vallasközönség levéltárában.)

A józanértelemnek, bölcseségnek és vigasztalásnak lelkét kéri Isten-től az Ur Jésus Krisztusnak atyjától.

Igazán és bölcsen mondja Salamon, hogy a bölcsenek szavai hasonlatosak az indító eszközökhöz és a melyen ható Szegekhez, melyek az egyedüli pásztortól tanításul adattak. Azt a rendet állította meg ugyanis az Isten az emberi társaságnak, mind a polgárinak, mind az egyházinak, az igazgatásában, hogy azok a bölcs, tapasztalt és tudós emberek, kik másoknak vezetőivé tétetnek, sziveiknek kincses tárházából régi és új dolgokat hozzanak elé s a tudós író az Isten országában s a hűséges egyházi szolga a maga idejében eledelt szolgáltatassanak a közönségnek. Midőn pedig azok a Szentírásnak fundamentumából fejtetnek ki, erőssek és hasonlatosak az indító eszközökhöz és mélyen ható szegekhez; mert a profeták és apostolok fundamentumára épített tudomány a szelek és hullámok által le nem döntetik, sőt Istennek élő beszéde tüzes és

*) Hogy Dávid F-nek e nagy történeti fontossággal bíró zsinati meghívója a t. olvasó közönségnek annál hozzáférhetőbb legyen magyar fordításban is közöljük. — Szerk.

bármimű két élő fegyvernél hathatósabb, anynyira, hogy semmi módon sem lehet kiirtani, mert az igazság erős gyökereket hajt az emberi szivben. Hogy pedig ezen szerfelett hasznos dolgot mi módon lehessen másokra kiterjeszteni, arra megtanit Salamon, tudniillik a lelki tanítók jó tanácsa által, a mely az egyedüli pásztortól adatik. Szükséges azért, hogy az egyházi szolgák öszszegyüljenek és a tudománynak főbb czikkelyeiről tanácskozzanak. A tapasztalat ugyanis azt tanusítja, hogy a tudománynak bizodalmas közlése és gyakorlása által a józan értelem nem csak megtartatik és gyarapítatik, hanem Istennek ajándékából még növekszik is. Ezen az okon a mi ekklézsiánkban eddig elé az a rend tartatott meg, hogy mindenik esztendőben közös gyűlések tartassanak és az egyházi szolgák között a tudományról és erkölcsökről tanácskozások tartassanak és határozatok hozassanak; a hol egy beszélvén, a többiek hallgassanak, és annak utánna az ítélet hozatal a többieket illesse; a mik igazak és erősek, azok még inkább megerősitessenek, a mik pedig gyengék és kevésbé ismeretesek, megerősitessenek és világosabban megmagyaráztassanak és az munkáltassék, hogy a tudománnyal az erkölcsök is megegyezzenek; mert hasztalan való a tanítás ott, a hol az Isten ígéje nincsen kedvességben azoknak gonoszsága miatt, kik nem rontásra, hanem építésre rendeltettek. Mert a mi mesterrünknek a Krisztusnak tanítványainak kell lennünk és oly gyümölcsöt teremnünk, mely által a mi menynevei atyánk dicsőitessék. Midőn tehát ezekről és más hasonló, a mi tanításunkat illető dolgokról tanácskozni tartozunk, buzdítlak és intlek titeket azon tekintélynél fogva, mely az egyház által reám bizatott, hogy Február 24-én mindnyájan minden mentegetőzés nélkül Tordára egybegyüljete. A kik pedig valamely ürügy alatt köteleességöket megtenni elmulasztják, az egyház szabályzata szerint szigoruan megfognak büntettetni. De mi azt reméljük, hogy ti az Istennek ígéje által felvilágosítatva és jó lelkiismeretötök tanubizonysága által ösztönöztetve önként telyesititek köteleességöteket, hogy általunk némi, Isten előtt kedves dolgok tétessenek.

Isten a dicsőségnek atyja világosítsa meg lelki szemeiket mind azoknak, kik az ő akaratát keresik, hogy az ő jó akaratában megnyugodhassunk. Amen.

Kolozsvárt Januar 28-án 1579.

Dávid Ferencz az Urban
Superintendensetek.

Közli Benczédi Gergely.

INDITVÁNY A KEPEMEGVÁLTÁS ÜGYÉBEN. *)

Ugy unitárius, mint más protestans lelkészek, kik szolgálataikért az alkalmazásban levő rendszer szerint a legtöbb községben csekély díjat kapnak hiveiktől, igen jól ismerik azon feltűnő tényt, hogy az egyházközségekben a kepeket fizetők és fizetni tudók száma fogy. A ténynek ama nagy aggályt keltő jellemvonásán kívül, miszerint az a községben levők szegényedéséről tanuskodik, fölemlítve volt azon hátrányos következménye is, hogy miatta a papok fizetése évenként csökken. **) Midőn ezen ok miatt a kepeinek megváltása, illetőleg a papi és kántor-tanítói fizetésnek bizonyos összegben megállítása általános szükséggé vált és olyannak tekintetett, de egyszerre történő létesítése megvalósíthatatlannak is mutatkozott, akkor egyidejűleg tervek és módok ajánlottak az említett tényből származó következményeknek, ha mindjárt nem is teljes megszüntetésére, de kellő és lehető enyhítése végett.

Mégis azokkal ma is találkozunk. Ugy hogy újabban figyelemre méltatás, újabb óvszerről való gondoskodás még mindig szükségesnek látszik. Sőt el kell ismernem, hogy magam is, mint az egyik egyházközség szolgálója a tény befolyása alatt állok. Ezért indokolva lesz az ügyre vonatkozó alábbi indítványom közlése, minek elérése végett legyen szabad röviden vázolnom azon lépéseket, melyek az említett egyházközségben részint egyesek buzgósága, részint felhívásom folytán a kepe megváltása ügyében és így egy jobb helyzet előidézése végett tétettek.

A kepe megváltására szolgáló első alap, mely régebbi, áll 75 frtból o. é. Az adománylevél értelmében az 1882 évig a kamatok a tőkéhez csatolandók. Az említett éven túl az alapnak 8% (ma mintegy 6 frt o. é. tevő) kamatjából 3 frt o. é. a tőkéhez kapcsolandó. A még fenmaradó rész a legszegényebb oszporások kepejének a fizetésére fordítható. Ezen alap bár lassan, de mégis szépen gyarapodik, annyira, hogy évek multán csodát is mivelhet.

*) E cikket, mely már régebb küldetett be hozzánk, csak most adhatjuk közre és a midőn azzal a kepe megváltás kérdését folyóiratunkban újra felvesszük, felhívjuk lelkésztársainkat az érdemleges hozzászólásra.

**) L. Ker. Magy. IX. köt. 163. l. stb.

Szerk.

A második alap szerényebb mint az első s jelenben is élő székely gazda Szabó Dávid és neje Elekes Mária alapítványa. E nemes szivü adakozók mintegy tiz évig, évenként 80 kr. o. é. ígérték fizetni ugyanazon feltételek és kezelés mellett, melyek az első alapra is szabályozók.

A kik kepeváltásiban e két alapból részesülnek, azok kepeét egyszer sem fizetnek, de igen minden kepefizetés alkalmával 17 krt o. é. egy a község kebelében bármi czimen fennálló olvasókör számára.

A harmadik alap 1874-ben keletkezett és pedig az összes kepefizetők (szalmakepepek) egyesületéből. Minden kepező gazda kötelezte magát tiz egymásutáni évig két kéve búza s ugyanannyi zab fizetésére. A begyűlő összeg a kepe megváltás alapja lesz.

Midőn az évi kepefizetés történik, ugyanakkor a megye gondnoka az ígért összeget átveszi és későbbben „magtárilag“ kezeli.

A kepeváltás kezdődik a viszonylag legszegényebbekben és pedig egyenesen a fa-kepen, a mit ma legnehezebben lehet megkapni is, fizetni is. A kik e váltáság következtében a pap- és kántortanítónak rendesen kepeét nem fizetnek, azoknak volt kepejét vagy ennek a kebli tanács által kiszabott értékét a megváltási alap számára az egyházközség gondnoka veszi bé, mindaddig, mig a kepe megváltásra szükséges egész alap megszerezve lesz. Így évek folytán a pap megmenekedik az elhulló kepejétől és a kebli tanács határozata értelmében kepejét a pénztárból kapja meg.

Ez az alap áll ma 60 véka ős és ugyanannyi tavasz (zab) gabonából. Tiz év mulva ezen összeg lehet és lesz is négyszer ennyire. Nem gondolható, hogy a nép itt megállapodjék. Mert ha látni fogja, hogy a mit áldoz, egyfelől az a maga javára esik, ugy hihető, hogy újabb tiz év kezdődik és pedig nem két, hanem több kévével. Midőn így évek multával a kepeváltottak száma gyarapodik, egyszersmind ezek kepeje vagy az ennek megfelelő illeték az alapot is növelni fogja. Ha ezek szerint a kepe mintegy tiz évig apadásnak kitéve van is, mégis azután a „status quo“ állani fog. Ez is nyereség.

Ezek olyan alapok, melyek mustármag alakban jelentek meg a népéletben, melyek nem egyenesen a jelenben élő pap boldogítására czélóznak, hanem a jövődöbeliére. És ha ezen alapok közvetlenül a jelen helyzetet [megváltoztatni nem elégségesek is, mégis minthogy hasonló intézkedések nem egy egyházközségben pár év

alatt fölöslegessé tehetik azt egyfelől, hogy a lelkész fizetése érdekében végrehajtásért folyamodjék és másfelől a kepe megváltás fontos ügyében főmotor gyanánt szerepelhetnek, ezek alapján, indítványom a következő:

a.) a mennyiben kivihető, nem tartják-e lelkész társaim célszerűnek a kebli tanács gyűlésein oda hatni, hogy az egyházközségek hasonló alap létesítésére törekedjenek. És a mennyiben valószínűsíthető,

b.) nem érkezett el az ideje annak, hogy egyházi államkormányunk felkéressék kötelező erejű határozat hozására az iránt, hogy a kepe minden kalongyája után a kepezők fizessenek négy kéve búzát és ugyanannyi zabot.

Az így begyűjthető összeg az egyházközség gondnoka által „takarékpénz“ illetőleg „magtárilag“ kezeltesse és a kepe megváltás alapjául szolgáljon, megjegyezvén, hogy azon kívül a „canonica portiot“ a parochiával járó elidegeníthetetlen vagyonnak ohajtom tekinteni.

Mínt hogy ezek által mind a kepe megváltás ügyét egy biztosabb helyzetbe jutni vélem, mind pedig a kezdő sorokban felújított hiányokat és mondható, hogy magukban nem kis veszélyt rejtő tényeket lassanként megszüntethetőnek tartom, bátor vagyok az indítványt megvitatás végett érdekelt lelkész-társaim figyelmébe ajánlani.

Egyed Ferencz,

h. szentpáli lelkész.

EGYHÁZI SZEMLE.

Azt mondják, hogy minden út Rómába vezet. Semmi sincs tőlünk távolabb, mint oda igyekezni. Épen ezért inkább ott kezdjük meg szemle körútunkat, így aztán a helyett, hogy a végén oda jutnánk, csak kezdő és kiindulási pontunk lesz Róma.

És ez alkalommal annyival inkább igazolva van úti tervünk, mert sok millió igaz és nem igaz hívőnek szemei függnek most Rómán, t. i. XIII. Leo pápának múlt év végén kibocsátott encyklikáján. Szerencse, hogy ez encyklika csak 1878 dec. 28-án kelt s így nem lehet összezavarni a Jézus születése felett örvendező angyalok mennyei karénekeivel. De azért elég fontos az s bizonyára több figyelmet érdemelne, mint a mennyiben a napi sajtó közönségesen részesítette. A mi journalistáink, úgy látszik, vagy nem ismerik a római egyház hatalmát s ezért egy pápai encyklikára sem fektetnek nagy súlyt, vagy épen ellenkezőleg e hatalomtól való fél-

tőkben nem mernek hozzászólni s azt kellőleg taglalni. Szerintünk mind két esetben helytelenül cselekesznek. Az első esetben, ha az ellenség még oly gyenge lenne is, nem szabad szemet hunyni annak lépései előtt, a második esetben a hallgatás csak annyi, mint mikor a strucz-madár a veszély elől porondba dugja fejét. S mi inkább az utolsót hiszszük. Igaz, hogy a pápától elvették a földi uralkodást, de a csalhatatlanságban oly hatalmat nyert, a melylyel sok millió lelken uralkodik most is, a kik bizonyára készek a szent atya minden szavára igen-t és ámen-t mondani, főleg ha azok iránt felvilágosítani őket senki sem igyekszik, megmutatván a jámbor lelkeknek, hogy még a csalhatatlan pápa is elszólhatja ottan-ottan magát.

Az apostoli székkel kegyben és közösségben élő tisztelendő testvérekhez, az egyetemes kath. világ pátriárkáihoz, primásaihoz stb. stb. szóló encyklika hivatkozással a pápa által megválasztatása után kibocsátott encyklikára, melyben „az emberi társadalomra vést hozó dögvészt” jelezni el nem mulasztotta, kimutatván a gyógyszereket is, melyekkel a társadalom egészségét visszaadhatni, ismételtén rámutat a bajokra, melyek azóta még nagyobb terjedelmet vettek s a melyek arra kényszerítik, hogy a próféta szavait követve: „teli torokkal kiáltson s trombitához hasonlólag emelje fel szavát”. És ez igen helyesen van. Hogy az emberi társadalom kétségbe vonhatlan haladása mellett is sok tekintetben vézes betegségben sinlődik, magunk is — fájdalommal — ismerjük el; azt is megengedjük a pápának, hogy ezt a betegséget nevezze socialismusnak, communismusnak, materialismusnak és nihilismusnak, a melyeket bizony mi sem tartunk izletes gyümölcsöknek; de már azt az állítását, hogy mindezek a protestantismus fáján termettek legyen s minden gonosz, a mi ma a társadalomban jelentkezik: a kisebb nagyobb csalások, a munkások strike-ja, a házastársak czivódása fel egész a királyok elleni merényletekig, a XVI-dik század reformációjától veszi eredetét, ennek a kijentésnek bátrak vagyunk egész tisztelettel ellene mondani. Avagy a reformáció előtt, a míg a róm. kath. egyházat nem érte az a nagy csapás, hogy fiai közül többen elpártoltak s a pápák osztogatták az egész keresztény világ számára az üdvösséget: nincsenek-e a történetnek gyászos korszakai, gyászosabbak, mint a mai? Nem találkozunk-e a XVI-ik század előtt is véres nyomokkal, a melyeket néha épen az Isten dicsőségére vert vakdühében a félrevezetett emberiség? Mikor volt több merénylet polgár és király ellen, mint a római egyház által uralt középkorban? S vajjon ma azok a gonoszok, a kiket méltán sujthat a pápai encyklika, csak protestansokból kerülnek ki? Nincsenek nagyobb számmal épen a pápa hivei? Hogy lehet az, hogy még Olaszhon királya is ki van tétetve a merényletnek ott a pápa közelében?

És a mily téves az encyklikában a baj forrására való utalás, ép oly téves az utmutatás is, mely által a veszedelmektől meg lehetne menekedni az emberiségnek, a mely az encyklika szerint nem

egyéből áll, minthogy a kereszténység térjen vissza a római egyházba, ismerje el annak egyedül üdvezítő hatalmát, alattvalók és uralkodók vessék alája magukat Péter utódjainak. Pedig, ha más gyógyszer nincs: ugy evvel bizony nehezen fog valaha élni az emberiség. Azokat a kórtüneteket, a melyek a társadalomban jelentkeznek, nem dogmákkal, hanem oly államformákkal lehet és kell orvosolni, a melyek mellett, ha az emberiség nyomorát teljesen megszüntetni nem is, de legalább kevesbitni lehet. Utakat és módokat kell találni, a melyeken és a melyek által a népek kevesebb zaklatásnak legyenek kitétetve; nem a terhek folytonos gyarapításán, hanem a lehetőleg azoknak apasztásán és mérséklésén kell munkálni a kormányoknak. Ezekkel biztosabban meglehet őrizni a jó erkölcsöket, mint az ily encyklikákkal, a melyekből rendesen épen az hiányzik, a mi egyedül adna azoknak igazi becset: a testvéri, a felebaráti szeretet; elismerése annak, hogy bármily hitet valljanak az emberek, azért mindnyájan egyaránt jók és erkölcsösök lehetnek. E helyett azonban a pápa most is ép ugy mint elődei avval tépelődik, hogy mi módon lehetne tiarája alá bujtatni az egész kereszténységet és mi módon lehetne még egyszer az egész föld urává és királyává lenni. *Tempi passati.*

De nem csak hogy az ugynevezett „szakadárokat“ nem lehet többé visszaterelni Rómába, hanem magában az igazhivők nyájában is lankadni kezd a buzgóság. Kialtó bizonyítványa ennek a péter-fillérek statistikája. Ugyanis, míg a „l'unita catholica“ című legelterjedtebb klérikális lap egész Olaszországban, 1860-tól fogva 5 millió frank péter-fillért gyűjtött, 1877-ben csak 146 ezer frankkal tudott beszámolni, 1878-ban pedig ez is felére, 73 ezer frankra szállott alá. Nem lehet tagadni, hogy ez is még mindig szép kis összeg; de aránylag mégis csekély az előbbi évek adományaihoz képest.

Különben a pápának szép jellemvonásait jegyzik fel olykor-olykor a lapok. Ezek közé tartozik rendtartása és pontossága s szigorú eljárása a hanyag és kötelességmulasztókkal szemben. Közelebről is Tavani püspököt, Bilio bibornok segédét, állásától felfüggesztette és két hónapra klastromba rendelte, lehuzván nagy fizetését is havi nyomorult 300 frankra. A főpap, ki a mint írják, különben igen jó fiu, elhanyagolta környékét és egy kissé igen is világiasan élt. Ezért érte a büntetés. De ő bizony, a helyett, hogy a pápa rendeletének meghajolt volna, egy tiszteletlen és illetlen levelet intézett XIII. Leohoz s aztán gyorsan eltűnt. A mint mondják Hollandiába ment, avval a czállal, hogy jansenistává legyen.

Hogy mennyire megváltoztak Olaszországban is a vallási viszonyok, mutatja az is, hogy Nápolyban már négy protestans imaház van, s maga a kormány sem viseltetik többé a protestantismus iránt oly ellenszenvvel, mert a király által a florenczi jótékony intézeteknek ajándékozott 10,000 frank adományból 400 frankot egy protestans iskola javára fordított. Első eset ez, midőn egy protestans intézet Olaszországban hivatalos segélyben részesült.

Mint hirt, a melynek alapja alig lehet, közli egy lap, hogy a pápa egy concilium gondolatjával foglalkoznék, az államokkal leendő kibékülés végett.

De ideje lesz már átlépnünk Olaszhon határait s betekinteni Franciaországba, mely csak a napokban újította meg elnökét; Mac-Mahont a katonát, Grévyvel a polgárral cserélvén fel, még pedig oly példás csenddel és minden rázkodás nélkül, a mi csaknem páratlanul áll Franciaország történetében. Vajha ebben a polgári erények állandó diadalát üdvözölhetnők a katonai fegyverhatalom felett!

Franciaország egyházi viszonyaira vonatkozólag az „Independence Belge“ párisi levelezője egy fontos ujságot közöl. „Ezen hónap folytán — úgy mond a nevezett lap levelezője — egy gallikán katolikus templom nyitattik meg Párisban, melyben az isteni tiszteletet francia nyelven fogják tartani és rendszerint prédikációkkal. Az új gallikán egyház feje Hyacinthe atya lesz, a ki most magát Hyacinthe Loyson papnak írja. A püspökök minden követ megmozdítottak, hogy a kormány ne engedje meg ezen dissidens templom megnyitását; de a minister kinyilatkoztatta, hogy teljes szabadságra számíthatnak“. Fog-e Loyson urnak a vállalat sikerülni? Ezt a franciaországi ref. egyház „Renaissance“ czimű lapjával mi is nehezen hiszszük. Chatel abbe Filep Lajos korában hasonló kísérletével jóformán felsült. Loyson ur daczára kitünő ékesszólásának s nyílt őszinteségének, mely őt oly rokonszenves egyéniséggé teszi, a legtévesebb helyzetben van. Ő azt hiszi, s meg van győződve a felől, hogy katolikus, pedig a katolikus tekintély ellen támadott. Ő magát a katholicismus birájává tette, megtartván abból azt, a mit jónak látott pl. a misét s kiküszöbölvén azt, a mit rossznak ítelt pl. a csalhatatlanságot és a nőtlenséget. A katolikus hitcikkék és szertartások felett itéletet mondani, s aztán azt állítani, hogy ő az egyház engedelmes fia, ez a legnagyobb ellenmondás. Hasonló dolgokban nincs középút. Neki vagy mint Luthernek ki kell mondani, hogy a lelkiismeret a legfőbb hatalom vagy Dupanloup-hoz hasonlóan el kell ismernie a pápa legfőbb hatalmát s azon pillanattól fogva, a hogy ennek csalhatatlansága kimondatott, hinni kell azt az igaz katolikusnak, ha szinte évekig küzdött is volna az ellen megelőzőleg. De egyszerre Luther és Dupanloup, lázadó eretnek és engedelmes fia az egyháznak egy ember nem lehet.

Hasonló szellemben nyilatkozik a Hyacinthe helyzetéről a bos-toni „Unitarian Review“. A nevezett folyóirat f. évi januáriusi füzetében hosszasan foglalkozván a Hyacinthe atya nevelési és bölcselmi felolvasásaival, a melyeket a róm. kath. klerusból való kilépése óta tartott, cikkét így végzi ha:

„A katolikus reform, értve ez alatt, a mit Hyacinthe atya és az ő katolikusok értenek, a róm. kath. egyház tantételeinek és vallási szertartásainak megváltoztatását, vagyis a kath. egyház megtisztítását mindazon visszaélésektől, a melyek ahoz idő folytán

hozzátapadtak, a helyett hogy biztató képpel mosolyogna, inkább aggasztó jeleket mutat. Az ó-katholikus mozgalom Schweitzban csaknem vereséget szenvedett s egyebütt tért kezd veszíteni. Bismarck nem idegen az új pápával kiegyezést kísérteni meg. Az egész mozgalom, a hol nem politikai okokból indult ki, inkább észszerű mint vallásos jellegű volt; és az új papok, a kik a kimozdított ultramontán papok helyét foglalták el, igen gyakran szellemileg tehetetleneknek bizonyították be magukat s ez által minden vallás követői között csak reactiot idéztek elő. Maga Hyacinthe boszankodva tért vissza Schweitzból azon radicalismus és vallástalanság miatt, melylyel azoknál találkozott, a kik őt velök való közös munkálkodásra hívták volt meg. Maga mint positiv hívó és alkotó munkás nem tudott hosszasan együtt maradni azokkal, a kiknek iránya nem volt szellemi s munkájok romboló volt. A katolikus reformmozgalmak sikertelenségének még egy más okát is könnyű feltalálni. A római egyháztól való elválás mélyebb és alaposabb, mint a hogy ezek a reformerek gondolják vagy felfoghatják. Feladni a főpap csalhatatlanságát s e mellett mégis megtartani az egyház csalhatatlanságát, elvitatni Rómától a hatalmat, de a papság hatalmát megőrizni, követelni a papok nőstülhetését s aztán mint szent mysteriumok felett őrködni az egyház nagyszámu középkori dogmái és vallásos gyakorlatai felett; elitelni a következők rendjén Szt. Péterhez kötött primatussági igényt egyfelől, másfelől pedig, mint maga Hyacinthe is nyilatkozik felolvasásaiban, azt állítani, hogy a kéz rátétel által a papság ma is az apostoloktól nyert természetfeletti kegyben részesül — ez az okoskodás ugy a becsületes katolikusok nagy többsége, mint más vallásuak értelmes szemlélői előtt méltán csak olyan hasztalan küzdelemnek látszik, mint a szélvitorlának a maga tengelye körül ide s tova forgása. Ha reform akar lenni, legyen reform, mert ennyivel sem az egyházatüiek figyelmét megnyerni, sem a rationalisták tiszteletét kiérdemelni nem lehet. Mi ennél fogva legkevésbé sem csodálkozunk azon, hogy Hyacinthe atya mélyen érzi magára hagyatottságát s ennek kifejezést is ad azon levelében, melyet a végből intézett a Canterbury érsekhez, hogy ez őt vegye fel az angol egyház kötelékébe. Ha igazi protestáns lenne, egyedül is megállhatna; de egy látható katolikus egyház iránti képzelet azt követeli, hogy belé fogantodzék ezen képzeleti egység valamely ágába. Felolvasásaiból következtetni lehet arra, hogy Hyacinthe atya az angol egyház ritualista részénél nagy rokonszenvvel fog találkozni a dogmákat és vallásos gyakorlatokat illetőleg, de szelleme, ugy tetszik nekünk, a kor szellemével enyeleg s részünkről csak sajnálni tudjuk, hogy elhagyta azt a tért, a melyen nagy szolgálatokat tehetett volna napjaink vallásos szükségleteinek s most már abban fáradoz, hogy az új bornak régi tömlőt keressen. Nem az ő egyháziasságának szentesítése, hanem észszerű hitének kifejtése, megnyert szabadságának tisztelettel és igazságosan való felhasználása által tehetne ő igazi jó szolgálatot Franciaország vallásos éle-

tének szintugy mint ez úton szilárdíthatná meg mindnyájunkban a reményt a kereszténység reformja iránt Európában“.

Igy itéli meg a szabadabb irányu protestantismus a Loyson ur helyzetét s ez ítélet nézetünk szerint is teljesen helyes. Vagyvagy. A katholicismus reformálásának terve csak olyan mint a kör négyszögítése. Reformálva többé nem maradhat katholicusnak a szó bevett értelmében s mint katholicus nem reformálható. Előbb utóbb rá jó ez igazságra Hyacinthe atya is, ki, miután az állammal egybeforrt angol egyház erkölcsi támogatáson kívül, a mint ezt a canterbury érsek válaszában kifejezte, egyebet számára kilátásba nem helyezhet, a szabadabb skót püspöki egyház szárnyai alá helyezte magát.

Mily nehéz munkához kezd az, a ki a katholicismust akarja reformálni, midőn még a protestantismusban is a szabadelvűbb irány csak lassan bír fejlődni! Példa erre Franciaország is, hol az orthodox és liberalis párt évek óta kemény harczot vív egymással. Más alkalommal tán bővebben foglalkozhatunk ez ügygyel, most csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a korán elhunyt Coquerelnek, ki 1873-ban minket is meglátogatott volt s hitelveire nézve egész nyíltsággal és őszinteséggel unitáriusnak vallotta magát, Dide ur, a párisi Szent András nevű gyülekezet papja, az ő életében is társa, méltó utóda. Épen azon irányt képviseli ő Párisban, a mely által Coquerel európai hírnevet szerzett magának. Közelebről Buissonnal az elemi oktatás felügyelőjével, hasonlóan liberalis irányu férúval együtt a becsület-rend keresztjével lön kitüntetve a kormány által. Dide urat Hugo Victor ajánlotta a belügyminiszternek e kitüntetésre, tekintettel az ő egyházi és irodalmi munkásságára.

N é m e t o r s z á g o t, az újabb Culturkampf hazáját meglehetősen kellemetlen helyzetbe hozta a social-democratia. Bismarck, a vas-ember, még szilárdan áll s ő ugy látszik, gátot tud vetni az áradatnak; de törvényekkel a rosztat csak elfojtani, s nem egyszerűsmind kiirtani lehet. Ő most ugy szólva, lecsapolta a mocsárt, de vajjon a forrást bedugta-e? Nagy kérdés, a melylyel azonban itt foglalkozni nem a mi feladatunk, mi egy pár újabb eseményt kívánunk csak feljegyezni az egyházi élet viszonyait illetőleg.

Az ő katholicismus ez idő szerint, ugy látszik, nem nagy zajt csinál Németországban, inkább a protestantismus orthodox és liberalis pártküzdeme érdemel figyelmet.

Berlinben a szt. Jakab egyházközönség még a mult évben Dr. Schramm, brémai lelkészt választotta volt meg lelkészének, a ki ennek folytán választói előtt megjelent s egy szabadelvű beszédet tartott, a melyben az ő vallásos meggyőződéseinek kifejezést adván, egyebek mellett a Krisztusról s a szentháromságról is ugy nyilatkozott, hogy ezek után bátran unitáriusnak tarthatnók. No persze, hogy ebből aztán nagy lárma lett, az orthodox irástudók összefutottak, titkos tanácsot tartottak s kivitték, hogy a brandenburgi consistorium, a melynek közvetlen hatósága alatt áll a

nevezett egyházközség, Schrammot nem erősítette meg lelkészi hivatalában. Ez nem volt elég, hanem ellene ugy ezen beszédeért, mint egy ily czimü műveért „Unser Glaube“ kereset indított. Igen érdekes e tekintetben ugyancsak a brandenburgi consistorium ítélete. „Az egyházi hatóság — ugy mond ez a Schramm munkájára vonatkozólag — abban a vallásos érzés jótékony melegét érzi, az író arra törekszik, hogy a monotheisticus vallásrendszer szükséges alaptételeit megszilárdítsa s a pantheisticus, materialisticus stb. romboló irány ellen erős védgátat emeljen, de a specifikus keresztény tartalomból, mely nélkül az irásszerű evangélikus kereszténység nem is gondolható, csak töredékek találhatók művében. E tekintetben ép oly fontos az, mit a szerző elhallgat, mint a mit kimond“. Ezen minden esetre jellemző bírálata után aztán a hatóság elismeri, hogy egy könyv magában nem elégséges arra, hogy egy lelkésztől a választási megerősítés megtagadtassék, de ezt teljesen igazolja az a feltétel, hogy ő valószínűleg ezen könyvben kifejtett elvek szerint fogna prédikálni is; sőt erről meggyőződést szerzendő, a consistorium nyilatkozattételre hívta fel Schrammot, a ki nem is vonakodott kijelenteni, hogy ő a művében kifejtett vallási és theologiai elveket vallja s ugy a templomban, mint az iskolában csak azok szerint taníthat. Az egyházközségnek a consistorium ezen ítélete, illetőleg a megerősítés megtagadása ellen joga van még az országos főegyházi tanácshoz fellebbezni. S hogy ez azt megteszi, annyival valószínűbb, mert a Schramm lemondása, ki megúván a sok investigatit, ezt a választó egyházközségnek beadta, ugy látszik, még olajat öntött a tűzre. Lemondását magában foglaló levélben ugyanis, Schramm éles bírálat alá veszi a brandenburgi consistorium álláspontját, a mely a tantételek egyszerűsítését s a tudomány más igazságaival összhangzásba hozását ép ugy kárhoztatja, mint a kath. egyház az evangéliumi hitet, mely a Krisztus vallása és a dogmatika theologia között nem látszik különbséget ismerni. „A mi hitközségeink — ugy mond Schramm — szellemi életökkel a 19-ik század gondolatvilágában mozognak, a consistorium ellenben a 16-ik század dogmatikai színvonalán áll. Nem az evangéliumi igazságot keresik, hanem a hagyományokhoz tapadnak. A poroszoni országos egyház állapota az orthodoxia uralmára nézve ma is olyan mint húsz év előtt, midőn a császár ama jellemző nyilatkozatot tette volt: a mi evangélikus egyházunkba, nem lehet tagadni, olyan orthodoxia szállásolt be, a melynek alapnézetei türemlenek s kíséretében képmutatók vannak. Ez az egy oldalú párturalom — így végzi levelét — szükségkép agyaglábakon nyugszik s össze kell omlania, mihelyt a világi uralom megvonja tőle támogatását, mely annak egyedüli oltalma“.

Mint fennebb érintők, Schrammnak e nyilatkozata újabb olaj a tűzre. Berlii elvbarátai levelét 3000 példányban kinyomatták s mindenfelé terjesztik. A consistorium ugyan ezt is betiltotta, de e tilalommal valószínűleg csak kapósabbá fogja tenni. A további ered-

ményt figyelemmel fogjuk kísélni, mert nehezen hiszszük, hogy e processusnak itt vége legyen. Az igazságot nem könnyű elhallgattatni.

Egyébiránt a németországi liberalis pártnak a legfőbb egyházi hatóságban sem lehet nagy bizalma. A poroszoni fő-egyházi tanácsba az orthodox párt közelebből Dr. Kögel és Dr. Baur udvari papok személyében, kik újabban rendkívüli tanácsosoknak nevezettek ki, ismét erős két támaszt nyert. Dr. Falk, cultusminister, ki a mult tavaszszal ezen már akkor tervezett kinevezésért elbocsátásért folyamodott volt, a császár akaratának végre is kénytelen volt engedni. E kinevezetéseket a német liberalis egyházi lapok természetesen roszt jelnek tekintik; de a győzelem eddig is küzdelembe került s ezután sem fogják ingyen adni sem a polgári, sem az egyházi életben. Azért csak bátran előre! A mester is azt mondá: „boldogok lesztek, mikor az én nevemért üldöznek titeket“.

Ausztriában — mert ez úttal nem fárasztjuk távolabbi országokba és államokba t. olvasóinkat — a katolikus türelmetlenségnek egy botrányos példáját közlik a lapok. Az eset ez: A mult év nyarán egy protestáns család Potsdamból Tirolnak Schnalser nevű völgyébe települt le. A férj idegbetegségben szenvedő nejének s egyszersmind két gyermek anyjának keresett üdülést a kies völgyben. Alig telepedtek meg azonban, a helység plébánosa üldözőbe vette. A templomban a szószékről nyilvánosan felhívta hiveit, hogy ne tűrjék magok között az idegeneket, a kik protestánsok s csak roszt hoznak a népnek; különben is a ki más hitűekkel társalog, vagy azokat házába befogadja, méltó, hogy a katolikus egyházból kizárassék. És csakugyan ily kizárással és elkárhózással fenyegette a postalegényt, ha a letelepülteknek valamit átszolgáltatt, a szolgálkat, a kiket felfogadtak, a háziasszonyt, a ki szállást adott. Ezen folytonos bosszantások és zaklatások folytán a család 14 napi ott tartózkodás után csakugyan elhagyta Schnalser völgyét és egy távolabbi fürdőhelyre menekült, hova a plébános ur karjai nem értek. Neve minket nem érdekel, elég hogy az eset anynyira feltűnő volt, miszerint a plébános ellen maga a tiszti ügyészség fellépett s mint a ki másokat az osztrák birodalomban törvényes oltalom alatt élő evangélikusok ellen ellenségeskedésre bujtoztatott, bepanaszolta őt a bozeni törvényszék előtt. Ez az ügyet tárgyalva, a tanukihallgatásokkal még más adatokhoz is jutott a plébános ur keresztény szeretetének jellemzésére; végre a vallásos üldözés jellegét a törvényszék is elsimitotta s a plébános urat a közcsend és rend ellen elkövetett kihágásért 50 frt pénzbírságra, esetleg 10 napi fogságra ítélte.

Nem czélunk egyesek kihágásáért s fanatismusáért egész tetsületet vád alá helyezni; ezért jellemeztük ez esetet is katolikus türelmetlenségnek s nem a katolicizmus türelmetlenségének; de annyi bizonyos, hogy így is szomorú jele az, az Ausztriában uralkodó vallási hangulatnak. Főleg Tirol különben festői völgyeit, úgy látszik, későn fogják beragyogni a vallásos felvilágosodás áldott napjának jótékony sugaraival.

És evvel már szerencsésen hazaérkeztünk volna. De talán Magyarország egyházi élete sem oly meddő, hogy valami szemlélni valót itt is ne találjunk.

H a z á n k b a n kétségen kívül egyik legjelentékenyebb egyházi mozzanat ez idő szerint a ref. egyház szerves egyesülésre való törekvése. A magyarországi öt ref. superintendensia eddigelő semminemű szerves összeköttetésben nem állván egymással, míg e helyzetében, tagadhatlanul, a protestantizmussal járó egyházi nagyobb szabadságot mindenik egyházkerület a maga jogkörében biztosabban élvezhette s autonómiáját saját szükségéhez s az adott körülményekhez szabhatta s a meglevő viszonyok szerint fejleszthette, másfelől e szétszakadozottságában nem birt számának megfelelő súlyjal hatni sem be-, sem kifelé. E hiányt akarja kipótolni a célba vett egyesülés. Rég foglalkoztatja ez már a református atyafakat, de a modus procedendi felett nehezen tudtak egyetértésre jöni, míg végre a tiszántúli ref. egyházkerületnek 1877-ben közgyűlésileg tett felhívására abban történt a megállapodás, hogy egy alkotmányozó nemzeti zsinat megtartása céljából egy tisztán ezen tárgyban — ad hoc — egyetemes értekezlet hívassék össze, melynek feladata legyen az egybehivandó nemzeti zsinatra az előintézkedéseket megtenni. Az egyetemes értekezlet ugyancsak az 1877-ik év november havában meg is tartott Budapesten, mely aztán kebeléből a szükséges elkészítésére egy bizottságot küldött ki. A bizottság munkálkodását az egyetemes értekezlet 1878 nov. havában felülvizsgálta s az ma az egyetemes értekezlet jegyzője Tóth Sámuel által kiadott „Zsinati előmunkálatok“ című füzetben a nyilvánosság előtt áll. E füzet magában foglalja I. A legközelebbi alkotmányozó zsinat alakításának és szervezetének szabályzatát; II. A legközelebbi alkotmányozó zsinat tanácskozási szabályzatának és ügyrendének tervezetét; III. A magyarországi ref. egyház alkotmányának tervezetét; IV. Az egyházi bíróság és törvénykezési rendtartást — mindeniket külön-külön indokolva. Ezen munkálat már most az egyházkerületek közgyűlései elé lesznek terjesztendőek, hogy azokra észrevételeiket megtegyék s még ez év folytán összeülendő egyetemes értekezlet elé terjeszszék. Ugy hisszük azonban, hogy ez már inkább csak formai része a dolognak s az egyházkerületek nem fogják ezen munkálatokat a részletekig vizsgálni, mert akkor csakugyan még jó messze el fog haladni azon alkotmányozó zsinat egybehívása. Így is, a mint látszik, az egyesülési kérdés még nincs egészen kitisztázva: unio vagy unificatio legyen-e az? Megmaradjon-e az egyes egyházkerületeknek bizonyos mérvű joghatósági köre, melyben eddig külön-külön érvényesítették autonómiájukat? vagy egy teljes, egyöntetű s egész le az egyházfiak választásáig kiterjedő szervezetet fogadjanak-e el? Az erdélyi egyh. kerület már ezen munkálatokban is fentartott magának több külön jogot, a melylyel eddig is birt s feladását a teljes egyöntetűség céljából sem magára, sem az ügyre nézve nem tartja helyesnek. A mi nézetünk szerint is a protestan-

tismus nem kíván s nem is tür meg oly szervezetet, a melyben az egyes tagok legkisebb önálló mozgása is meg legyen akadályozva s mint egy gép végezze a gőz nyomására munkáját. Nem azt akarjuk evvel mondani, hogy nincs szülése a protestantismusnak, közelebbről a ref. egyháznak szervezesebb egybeköttetésre; de másfelől őszintén kifejezzük azon meggyőződésünket is, hogy főleg a ker. egyház a legtökéletesebb szervezettel is csak akkor felel meg valódi rendeltetésének, ha meg tudja őrizni és munkásságban képes tartani amaz evangéliumi vallásos szellemet és lelkületet, melylyel az első keresztények birtak s a mely a protestantismust is daczára hiányos szervezetének annyi üldöztetések között is megtartotta. Vajha egyházi szervezeteink folytonos tökélyesbitése mellett ezt az igaz vallásos szellemet is le tudnók kötni!

Az erdélyi róm. katolikusok közelebbről egy irodalmi társulatot alakítottak. A maga rendjén. Akkora testület, mint az erdélyi róm. katolikusoké, nagy szolgálatokat tehet az egyházi irodalomnak. Várjuk az eredményt; mert azt nem gondoljuk, hogy egy heti lap megindítására akkora apparatusra lenne szükség, mint a hogy a szóban levő irodalmi társulat szervezkedett. A megindított heti lap: „Közművelődés“ czímet nyert, egy kissé tán igen is széles körű fogalom, mert a közművelődésnek számos csatornái vannak s valószínűleg e lap is csak egy kis csatornája lesz az általános közmi-velődésnek. Egyébaránt a név nem sokat határoz, csak a szellem legyen jó s ha csakugyan a közművelődésnek lesz organuma, szívesen üdvözöljük, mert a közműveltségnek egyik symboluma a ker. türelem és felebaráti szeretet.

A mi egyházunkban részben most Dávid Ferencz a jelszó; az ő nagy szellemének századok után legalább meghozni a megérdemelt elismerést s emlékét megőrizni a feledés sötét éjétől, mely oly hosszasan tartott s oly nehezen engedé áttörni felhőin a lelkiismeret szabadságának hajnali aranybiborát: ezért irunk ódát, himnuszt és életrajzot; hordjuk össze filléereinket egy alapítványhoz s készülnök zsinatra.

GZ.

A KÖZOKTATÁSI MAGY. KIR. MINISTERNEK A KÖZOKTATÁS ÁLLAPOTÁRÓL AZ ORSZÁGGYÜLÉS ELÉ TERJESZTETT 7-DIK JELENTÉSE.

E 878 negyedréti lapra terjedő jelentés szól az 187⁶/₆-ik tanévről s részben t. i. a középtanodákra nézve az 187⁶/₇ tanévről is. Mint az előbbi hasonló jelentések, ez is négy részből áll: I. rész a népoktatásról, II. rész a középtanodákról (gymnasiumok és reáliskolák), III. rész felsőbb tanintézetek, IV. rész emberbaráti és közművelődési intézetek.

I. N é p o k t a t á s. A népoktatás terén általán véve örvendetes haladást látunk. Alig van állam Európában, melyben 8 év alatt a népoktatás oly nagy haladást tett volna, mint hazánkban. Csak néhány általános adatot hozunk fel erre. Míg 1869-ben 13798 iskola volt hazánkban, nyolcz év mulva azok száma 15486-ra szaporodott. Ugyanezen idő alatt a tanköteles gyermekek közül tényleg iskolába járók száma 48%-ról 73%-ra emelkedett. — 1869-ben népiskolai tanító volt 17792, nyolcz év mulva már 20717 tanító működött.

Az 1869-ki minist. jelentésben fel van jegyezve, hogy a hazai népiskolák fentartására fordított évi jövedelem akkor még csak 3,760,122 frtot tett, a mostani jelentés szerint ugyanerre 1877-ben 8,460,710 frt fordított. — Az iskolák alapvagyonra pedig pénzben és ingatlanokban 1869-ben 5,377,889 frt volt, ezen alapvagyon 1877-ben 10,663,162 frtban mutatattik ki.

Az iskolákban a törvényszabta szorgalomidő mindinkább megtartatik; ugy a törvény szerint kötelezett tantárgyak mind teljesebb mértékben taníttatnak; különösen nagy gyarapodás mutatkozik a testgyakorlás mivélésében, a kertészet és házi ipari munkákban.

Azonban az iskolák és tanítók nemcsak számban szaporodtak, hanem amazok javultak külsőleg épületekben, felszerelésben, s bensőleg a tanítás eredményében; a tanítók testülete pedig növekedett magasabb műveltségben és teljesebb szakképzettségben. Sokat tettek e tekintetben a közokt. kormány által nagy mennyiségben előállított s évenként részben ingyen szétosztott tankönyvek és taneszközök, ugy az állami és felekezeti tanítóképezdek versenye a tanítók képzésében.

Legörvendetesebb azonban az, mint a minist. jelentés mondja s magunknak is tudomásunk van róla, hogy az egész hazában, a palotáktól le a szegény kunyhók lakóiig, a nevelés és tanítás szükségessége most már közérzetté fejlődött ki, annyira, hogy míg a közelmultban a leghizelgőbb rábeszélésekkel, állami segélyek ajánlgatásával is csak ügygyel bajjal lehetett új iskolákat létrehozni, a létezőket javítani: ma azon kedvező hangulat uralkodik az egész országban, hogy az iskolák felállításáért és segélyezéséért tömegeesen omló folyamodványokat a minister — a rendelkezésére álló összeg korlátozottsága miatt -- nagy részben kénytelen jobb időkre elutasítani.

Kezd tehát felderülni az időnek ama teljessége, mely után oly rég időktől fogva sohajtozott az irodalom, hogy „eljő a népnevelés országa!“ eljő, sőt már itt van legalább az az iránti közki-vánság oly mértékben, melynek az anyagi eszközök hiánya miatt állam és hitfelekezetek egyaránt nem birnak eleget tenni. Azonban a mennyire lélekemelő a népoktatás emelése iránt észlelhető eme közfelbuzdulás és általános igyekezet: ép oly szomorú másfelől, hogy az ország mostani nyomoruságos pénzviszonyai miatt épen most nem fordíthat a köztörekvésnek megfelelő nagyobb összeget a népokta-

tástigének fejlesztésére ; minek az a sajnos következése lehet, hogy a népoktatás iránti általános felbuzdulás, nem nyervén kellő gyámolitást, megint lehiil, közönyösségbe mehet át, aztán megint hosszú idő folyhat le, míg a mostanihoz hasonló közérzet s közérdek-lődés ismét felgerjeszthető lesz.

De térjünk vissza a jelentés némely részletes adataira.

Népoktatási célokra az országgyűlés megszavazott 1,473,437 frtot. Ebből a tanfelügyelői intézményre adatott ki 176,544 frt. Tanítóképezdék költségeire közel 318,000 frt. Tanítónő-képezdékre (ilyen volt állami 6) 192,000 frt. Tornászati póttanfolyamok tartására 9000 frt. A Néptanítók lapjára (11,000 példányban jelent meg) és az ahoz mellékelt Házi ipar lapra 10,000 frt. Állami és községi elemi iskolák segélyezésére 438,872 frt. Felső nép- és polgári iskolák segélyezésére 226,078 frt. Tankönyvek s taneszközök előállítására 41,174 frt. Három állami felsőbb leányiskola fentartására 26,542 frt. A kassai gépészeti ipartanoda fentartására 13,300 frt. Az építéseknel működött mérnökök díjazására 15,180 frt. Vizsgáló bizottságok díjaira 3017 frt. Nyomorban levő szegény tanítók segélyezésére mintegy 15,000 frt. Ezek az általános főbb tételek.

Ha tehát láttuk fennebb, hogy az 1877-ben népoktatási célokra az egész országban összesen közel kilenczedfél millió forint fordítottat, kitűnik, hogy annak igen csekély részét tette az államsegély, mintegy $\frac{9}{10}$ -ed részét pedig a községek és felekezetek fedezték.

Az iskolák számát 1877-ben (12,137 községben) a jelentés 15486-ra teszi; ebből állami és községi 1731 volt, a többi felekezeti s kisebb részben magán iskola. Egy iskolára átlag jut 90 tanköteles, mi arra mutat, hogy még sok iskola felállítására volna szükség. Különben az iskolák száma szaporodott 1877-ben 98-al. Az összes iskolák közt felső nép- és polgári iskola volt 89.

A tanköteles gyermekek száma volt az irt évben 2,127,950, még pedig 6—12 éves kor közt álló 1,525,456. 12—15 éves a többi. Szaporodás az előbbi évhez képest nincs. A tankötelesek 73%-ka járt iskolába, még pedig a kimutatás szerint az erdélyi megyék közül: Nagy-Küküllőben 90%, Brassóban 87%, Udvarhelymegyében 84%, Kis-Küküllőben és Szebenmegyében 83%, Háromszéken 81%, Fogarasban 80%, Kolozsmegyében 79%, Csikban 75%, Besztercze-Naszódban 66%, Torda-Aranyosmegyében 56%, Maros-Tordában 54%, Alsó-Fejérben 52%, Hunyadban 45%, Szolnok-Dobokában 36%-ka járt a tanköteleseknek iskolába, a törtszámokat elhagyván. E tekintetben az egész országban leghátul áll Szolnok-Dobokamegye, Nagy-Küküllőmegyét pedig csak hét megye mulja feljül kedvezőbb arány számmal.

Az iskolába járó gyermekek közül magyar 758,473, német 272,684, tót 239,207, román 186,001, ruthen 43,810, szerb 33,589, horvát 25,875. Vallás szerint r. kath. 815,850, gör. kath. 129,190, gör. kel. 150,492, ref. 230,815, ág. hitv. 153,122, unitárius 6443, izr. 73,727.

Magyar gyermek 1877-ben több járt iskolába, mint az előbbi évben 25,636-al, unitárius gyermek több 261-el. Magyar nyelven tanítottak 7024 iskolában, az előbbi évhez képest tehát 43 iskolával többen. Vegyes nyelven, tehát magyarul is, tanítottak 1827 iskolában; az ilyen iskolák száma szaporodott 474-el.

Faiskola volt 7708, mely szám az előbbi évben létezett faiskolákat 791-el haladja meg. Iskolai kert volt 4459, több mint az előbbi évben 177-el. Testgyakorló hely 4380 volt, itt is 551 szaporodás. Tornaeszközök azonban csak 1965 helyen találtattak, 325-el több, mint az előbbi évben. Iskolai könyvtár 2475; mely egy év alatt 176-al szaporodott.

Tanítóképezdek száma 65 volt (51 férfi és 14 női), ebből állami 16 férfi és 6 női tképezde; kath. 18 férfi és 8 női; gör. kel. vallásu tanítóképezde 3, ref. 4, ág. hitv. 9, izr. 1. Szaporodás 2.

Ezen intézetekben volt 3991 férfi és női növendék. Az állami képezdekben 1252 férfi és 742 nő-növendék. Mindkét nemű növendékek száma 612-vel szaporodott az előbbi évhez képest.

Tanítói oklevelet nyert az irt évben 1105 egyén, vagyis 348-al több, mint a megelőző évben.

A 6 helyen tartott tornászati póttanfolyamon részt vett 225 tanító, kik közül tornászati oklevelet kapott 167.

Az ipari szakoktatás országos rendezése ügyében előintézkedések, tervek állapítottak meg. E fontos ügy megérdemli, hogy külön cikkben szóljunk róla közelebbről. Most csak annyit említünk meg, hogy a jelentésben közlött tervek szerint minden nagyobbacska városban első foku ipariskola, ezeken kívül a fővárosban egy közép ipartanoda és harmadik fokban a műegyetemmel kapcsolatban néhány ipari tanszék szerveztetnek (legelőbb a fémipar, azután a szövet és faipar érdekében). A költségeket a községek, iparosok és az állam kölcsönösen viselnék.

A házi ipar évről évre nagyobb lendületet vesz, annak egyik másik ágát majd minden állami elemi, felső nép- és polg. iskolában tanítják; tanítják továbbá az állami tanító- és tanítónő képezdekben. Némely egyletek is tartanak fenn házi ipar tanműhelyeket, ilyen egyletek: a pozsonyi, a felvidéki (Kassán), a központi (Budapest), a székely-egylet, az erdélyrészi (Kolozsvárt), a felső tiszavidéki egylet (Beregszászon). A pozsonyi egyletnek különösen három jeles tanintézete, illetőleg tanműhelye van, egy a pozsonyi ipar-tanítónő-képezde, honnan okleveles ipar-tanítónők kerülnek ki, továbbá a zay-ugróczy fametsző- és a nagy-szombati kosárfonó tanműhelyek. A jelentésben elősoroltatnak különben mind azon helyek, hol a házi ipar oktatás már figyelemre méltó haladást tett.

Kereskedelmi iskola 24 volt az országban (egy akadémia Budapesten, 9 közép foku és 14 alsó foku keresk. iskola), ezekben együtt 1114 növendék tanult. Ezen iskolák száma egy év alatt hárommal szaporodott.

Kisdedővódák száma 211-re tétetik, ezek mellett 2 kisdedővó-

képezde, egyik Budapesten, a másik Kolozsvárt. A kiseddóvódák száma bizony elég kevés, annak nem kellene egy nagyobb községben sem hiányozni. Ezekre is több mint 21,000 frt államsegély adott ki az irt évben.

A jelentésben részletesen kimutattatik a kormány által kiadott s elárusított tankönyvek s taneszközök mennyisége is, ugy a kitiltott tankönyvek jegyzéke. Ismertetve van a „Tanszer-muzeum“, miről szintén külön cikkben fogunk szólni.

Az országos tanítói nyugdíj- és gyámalap összes vagyona 1,107,230 frtban mutattatik ki. Az 1877 évben tanítói özvegyek s árvák számára folyósított 1567 frt. Fel van véve a nyugdíjalapba összesen 9669 tanító; nem vétetett fel túlkorosság miatt 1778, tanképesítés hiánya vagy más okok miatt 3318, összesen nem vétetett fel 5096 tanító, betöltetlen tanítói állomásnak az irt év végén 685 jeleztetik.

Ezek után az 1877-ben kiadott fontosabb ministeri rendeletek közöltetnek. — (folytatása következik). y.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. Martineau cikke, melyvel a jelen évi füzetünket megnyitjuk, ugy Angliában, mint a Continensen az illető körökben nagy figyelmet keltett. Franciaországban, Németalföldön és Németországon az egyházi lapok azt nagy elismeréssel fogadták. A Berlinben megjelenő „Protestantische Kirchenzeitung“ mult évi egyik utolsó számában Dr. Pfeiderer Otto a „Religionsphilosophie“ híres írója ismertette Martineau megnyitó felolvasását, a legnagyobb elismeréssel szólva szerző rövid, de monumentalis művéről, melyben a vallás sarkalatos problémáját éles és mélyreható észszel tárgyalja. A mint Dr. Pfeiderer jelzi a nevezett lap is egészen fogja azt közreadni. Hiszszük, hogy e cikk Magyarhon vallási gondolkozóinak is, a mig egyfelől gazdag tanulságot, addig másfelől a gondolkozásra bő anyagot fog nyújtani és az írónak nevét közöttünk nagyban fogja emelni.

A francia ó-katholikusok első istenitiszteleüket febr. 9-én tartották meg. A templom zsufolásig tele volt. A szertartást Loyson (pater Hyacinth) végezte. Beszédében hangsúlyozta, hogy azért alapította az új egyházat, mert fenn akarja tartani a francia catholicismust; áldotta a szabadságot, mely lehetővé tette ezen templom megnyitását. Franciaország népe katolikus érzületű, de a catholicismusnak refor mokra van szüksége. A hivatalos catholicismust sokan csak azért vallják, hogy megmenthessék állásukat. Kifejtette továbbá, hogy demokrátiát akar, de nem demagogiát, hogy a babonát meg kell szüntetni és hogy ő a catholicismust saját lelkiismerete szerint fogja hirdetni. Beszédét következőleg végzé: „A római romok közt találtak egy követ, melybe egy torzkép volt bevésve. A torzkép egy keresztény katonát ábrázol, ki térdepelve imádkozik egy számárfejú Krisztushoz. De a guny

nem diadalmaskodhatik az igazságon. Századok multak el, de a számárfejtü isten még mindig él“.

Spurgeon a nagyhirü baptista szónok nem sokára 25 éves vagyis ezüst mennyegzőjét ünnepli meg. Ezen alkalomra gyülekezete 125 ezer franc ajándékkal készül öt meglepni, de ő nem hajlandó ezen összeget a maga részére elfogadni, hanem felajánlotta azt egy az elagodt szegény nők számára alakítandó menhelyre. A fennebbi összeg már csaknem teljesen alá van írva.

Glasgowban egy omnibus társaság vasárnaponként járatni kezdte kocsit. Sokan felháborodtak e miatt megsértve érezve általa a szombat napot. A társulat azt felelte, hogy ezek a kocsik arra valók, hogy az embereket templomba hordják. Ez azonban nem szüntette meg a tiltakozást a míg az egyház presbiteriuma pártolásába nem vette a dolgot, kimondván, hogyha gazdagok a magok kocsijokon, mások meg bérkocsikon mehetnek a templomba a nélkül, hogy a szombat napot megsértenék, illő dolog, hogy a szegények is legalább omnibust használhasanak e célra.

Társadalmi anathema. Az Ultramontan „Universe“ szerint a párizsi diplomaták és ministerek kijelentették, hogy nem mennek el Ferry közoktatásügyi minister estélyeire, mivel a minister tudvalevőleg polgári házasságban él nejével.

Ez aztán prédikatio. Verzequis-ben, egy kis községben a Tagliamento folyó jobb partján egy igen érdekes esemény adta elő magát. Mintegy 30 ifju leány, egy hónap óta, a mint a község lakói fejezték ki magukat, a szellem hatalmába estek: egyik mint a kakas kukorigol, a másik nyávog, a harmadik ugat, mindenik kiabál, nevet, káromkodik s szidja a papokat, hogy nem tudják kiüzni belőlük a rosz szellemet, mely őket elfoglalta. A magyarázata a dolognak ez: Egy jezsuita atya valamelyik böjt napon prédikálván Verzequisben, a tisztelendő szent atya úgy tele beszélt a hallgatóság fejét a poklall és az ördögökkel, hogy vagy 20 leány teljesen elvesztette az esztét.

A protestans felekezetek közti észszerü egyetértésnek igen szép példáját adták közelebről a reformatus és unitárius egyház böződi hivei, kik, mivel kellően berendezett iskolát külön fenntartani nem tudtak, egyháztanácsilag elhatározták, hogy közösen állítsanak be egy jó iskolát. Ideje is már, hogy a protestans felekezetek hivei minél több tanujelét adják annak, hogy nekik nem egymás ellen, hanem egymással karöltve kell a vallás és mivelődés ügyében működniök.

A „Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelő“ nek Czelder Márton felső-bányai ref. lelkésztől szerkesztve már két füzete (jan. és febr.) jelent meg — mindkettő változatos tartalommal. Nevezetesebb tárgy czikkei: Magyar protestans egyetem“. Filó Lajostól (1. sz) s „A magyarországi reform. egyház szervezkedéséről“ a szerkesztőtől (2. sz.) Meg kell említenünk még azt is, hogy az új folyóirat a missio ügyre kiváló gondot fordít s mindkét számában közöl arra

vonatkozó cikkeket. A missio ügynek a lap keretébe felvételéről mi csak elismeréssel szólhatunk s hogy a multjánál arra kiválóan hivatott szerkesztő ügybarátaival honunkban ezen annyira elhanyagolt ügy iránt nagyobb érdekeltséget tudjon felkelteni, ugy vallási, mint nemzeti szempontból szívünkben ohajtjuk. Ajánljuk az új magyar protestans folyóiratot a közönség pártfogásába. Megjelenik Nagy-Bányán. Előfizetési ára egész évre 4 frt.

A „Magyar Tanügy“ Dr. Kármán Mór jelesen szerkesztett lapja új évtől kezdve gyakorlati terét kiszélesítve a közoktatási kormány rendelkezéseit lehető teljességgel hozza köztudomásra, a mi a tanügyi tisztviselőknek nagy előnyére fog szolgálni. E folyóiratot annál inkább ajánljuk tanáraink, papjaink és tanítóink figyelmébe, mert programját elméleti oldalról is nagyobb térre terjesztette s a tudományos alapfogalmak pontosabb meghatározását egyik főfeladatává tűzte ki. A magvas és magas színvonalon álló cikkek, melyeket eddig a „Magyar tanügy“ hasábjain hozott, kezességül szolgálhatnak arra, hogy az a tanügynek jövőben is kiváló közlönye leend.

Jelentés a kolozsvári ipariskolák 1877/78 tanévi állásáról. Szerkesztette Várady Károly igazgató. Kolozsvár város ipariskolái az újabb kívánalmaknak megfelelő berendezéssel 1874 november elején nyitattak meg 5 különböző iskolai helyiségben. A jelentés az 1877/78 tanévről az előző évekre vetett visszapillantással van szerkesztve kitűnő szakértelemmel. S különösen ki kell emelnünk a statisztikai adatok sokirányú gondos összeállítását. A mult tanévben ez iskolák népessége 392-öt tett. Fentartásuk pedig került 2521 frtba. Sajnos, hogy ez iskolák deficitel küzdenek. Reméljük, hogy Kolozsvár iparos polgárainak ezen az iparos osztályra oly fontos intézetek iránti tényleges érdekeltsége a pénzügyi nehézségeket eloszlatni s így ez iskolák fenállását és virágzását biztosítani fogja.

Az abauj- és tornamegyei tankerület népoktatásának 1878-ik évi állapotáról hozzánk beküldött jelentésből örömmel értesültünk a tanügy ottani jó állásáról s különösen azon tényről, hogy a magyar nyelvnek az idegen ajku tanulók közti terjesztésében e kerület egy által sem engedi magát felülmuladni. Mig Pozsonyban csakis két tanintézetben volt a magyar tannyelv s tizenötben német, addig Kassán mindenikben magyarul adtak elé. S bár több idegen tannyelvű iskola van e kerületben, a magyarnyelv kettőnek kivételével mindenütt tanított. **V e r e d y K á r o l y** ottani tanfelügyelő urat magyar államérdeki fáradozásaiiban csakis üdvözölhetjük.

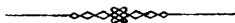
Gróf Kuun Géza t. munkatársunk kiadásában az ugynevezett „Codex Cumanicus“ fogja rövid időn a sajtót elhagyni. A gróf e kiadványa érdekében a mult december és január hónapokat Görzben töltötte, most pedig Florenzbe rándult át részint e vállalatától, részint pedig más tudományos czéloktól vezetve. Annak idején lesz alkalmunk e munkáról bővebben megemlékezni.

Énlaki népes ekleziánk (kereszturi körben) lelkészeül Györfi Ferencz derék papjelöltet választotta meg, a ki állomását a nép nagy lelkesültsége közt már el is foglalta. Örvendünk a szerencsés választáson és mind az ekkla, mind derék ifju lelkésze részére szerencsekívánatainkat fejezzük ki.

Simén Domokos „Szent Háromság történeté”-nek az első kiadása elfogyván, örökösei a néhai tudósnak e jeles művét, úgy értesültünk, újra sajtó alá fogják adni, mivel azt többfelől keresik. Figyelemre méltó, hogy egy theologiai műnek oly rövid időn már második kiadása vált szükségessé. Ez mindenesetre a mű magasb értékét mutatja.

Gyászhir. Zsedényi Ede halálát, mely február 20-kán történt, őszinte részvéttel és szomorúsággal jegyezzük fel folyóiratunkban. Bence közéletünk s különösen a protestantismus egy nagyérdemű és kitünő férfiát veszttette el. Szigoru becsületesség, igaz hazafiság, őszinteség, lángoló szeretet egyháza iránt, előrelátó takarékoság és áldozatkészség voltak főjellemvonásai e tiszteletre méltó férfinak. Mellőzve kiváló szerepléseit közéletünk terén, mi csak ama nemes küzdelmét emlitjük meg, melyet az 1859-ik év september havában kiadott s a protentánusok autonomiáját megsemmisíteni akaró patens ellen vított s a mely szívós küzdelemben, habár a börtönön át is, de diadalra jutott. Zsedényi testestől lelkestől protestans volt; felfogta annak missioját. Épen ezért mélyen fájlaljuk, hogy a középtanodai törvényjavaslat tárgyalásakor a protestantismusnak e kiváló bajnokát nem láthatjuk az országházban. Bokros érdemei s nagyszerű áldozatai (30,000 frt) elismerésül a magyarországi evang. egyházak egyetemes felügyelőjévé választatott s az egyház az ő gondjai alatt nemcsak virágzott, hanem kiválóan magyar is volt. Legyen áldott emléke s nemes példája lelkesítsen minél többeket, hogy az ő nyomdokát kövessék a munkásságban, takarékoságban, meggyőződésben, hazafiságban és áldozatkészségben! Egyházi képviselő tanácsunk vallásközönségünknek az evangélikus testvérek vesztesége felett érzett részvétét meglátározta egy átiratban tolmácsolni.

Sajtó hiba. A 32. lapon alulról a 4-ik sorban onnan helyett a ma z olvasandó.

ARANY-KÖNYV.

A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Huszonegyedik közlemény.

	fr. kr.		frt. kr.
3453. Takarékpénztári keze- léssel félévi kamatban 1878 jul.—dec. 185 44	185 44	3470. Mayer Miksa min. titk.	2 —
Kolozsvári ekkla (5-ször) 20 —	20 —	Székely Mihály tanár	5 —
Ugyanez perselypénzt 1878 utolsó felében 7 60	7 60	Baiersdorf Adolf fakeresk.	20 —
Értékpapírok 550 erd. urb. és 100 frt szőlőváltási kötv. 1878 jul.—dec. kamatszelv. 15 74	15 74	Kovácsics Endre m. k. főerd.	5 —
Fekete Pál (5-ször) 10 —	10 —	Roller Adolf m. k. erdőmest.	1 —
Kovács Dénes és neje Bencze Anna Bágyonból 10 —	10 —	Kugler Lajos okl. erdősz	4 —
Kriza Sándor néptanit. Kövend 1 —	1 —	Szabó Adolf erdőfelügyelő	1 —
Török Sámuel Szt. Mihályi l. gyűjtőivén 5-ször:		Horváth Sándor okl. erdősz	2 —
3460. Török Sámuel 5 —	5 —	Ruttner Antal m. k. főerdöm.	2 —
Szt. Mihályi anyaekkla 3 —	3 —	Balás Vincze m. k. főerdész	2 —
Kobátfalvi leányekkla 1 —	1 —	3480. Rochlitz Pál okl. erdősz	1 —
Benczédi " 1 —	1 —	együtt	50 —
Id. Kozma Gergely — 10	— 10	Végh József, Budapest 6 or	5 —
Deák László — 10	— 10	Létai Máté rákosi l. gy. iv.:	
Török Sándor — 50	— 50	Ar. Rákosi ekkla perselyp.	— 80
Ujévi perselypénz 1 80	1 80	Zsigmond János és Biró Czi- cza esküvőjén a vendégek	2 45
együtt	12 50	Pálfi Károly	— 55
Bedő Albert, m. k. főerdő- tanácsos gyűjtőivén Buda- pestről:		együtt	3 80
Péchy Imre az államnyom- da igazgatója 2 —	2 —	P. Horváth Gábor	100 —
Wagner Károly m. k. főer- dő tanácsos 3 —	3 —	Zsombori János (5-ször)	10 —
		Zsakó István Toroczkó (4 er)	5 —
		Ferenczi Mózes (13-szor)	4 —
		Molnár Sándor (6 szor)	5 —
		3490. Benczédi Gergely és neje (5-ször)	3 —
		Ürmösi pap és nyug esp. t. Gálfalvi István névün- nepe alkalmával Feren- czi Lajos felhívására ada- koztak:	

	ft. kr.		ft. kr.
Id. Barabás, Sándor körj gondnok	2 —	Simon Márton	— 10
Barabás Sándorné Fodor An.	2 —	Csikós Márton	— 10
Fiok Barabás Sándor	1 —	3530. Ifj. Simon András	— 4
Czirmai Lajos közs. tanító	— 50	Simon István	— 15
Vitális Domokos bölöni „	— 50	Szentgyörgyi sz. Sándorné	— 4
Gálfalvi István	— 60	Vajna Lajos	— 3 —
Ferenczi Lajos	1 —	együtt	15 25
Ferenczi Lajosné	— 50	Inczefi Dénes derzsi l. gyűj- tőivén 5-dik gyűjtés:	
Török Áron	— 90	A hivek házanként megta- lálásával	3 —
együtt:	9 —	Szathmári Miklós közs. t.	— 50
3500. Ambrus Gergely 1878		Szathmári Miklósné	— 50
és 1879-re	4 —	Ballok Mihály	— 10
Végh Sámuel (6-szor)	10 —	Dénes István	— 10
Kövári László (3-szor)	10 —	Pál József	— 10
Ütő Dániel kálnoki pap	10 —	3540. Biás János	— 10
Árkosi unitár. ekl. (2 szor)	15 —	Dénes János	— 10
Molnár János, ádámosi l. gyűjtőivén :		Bartha Zsigmond	— 10
Szentgyörgyi Pál, István és többek által adott török- búzából	2 59	Egyed Ferencz	— 10
Ádámosi ekkla perselypéncz	4 4	Kots Elek	— 10
Molnár János	1 —	Nagy András	— 10
Kovács Bálint	— 50	Kanyaró János	— 10
Kovács Sándorné	2 —	Kots Mihály	— 10
3510. Csiki Katalin	— 4	Nagy József	— 10
Csiki András	— 4	Kovács János	— 10
Özv. Simon Józsefné	— 10	3550. Orbán János	— 10
Simon Miklós	— 20	Inczefi Dénes	— 60
Barabás Imre	— 50	együtt	6 —
Csikos István	— 10	Halmágyi Sádor, kir. törv. elnök Lugosról erd. urb. papirospan	100 —
Szentgyörgyi F. Mihály	— 10	Ennek 1879 jan. 1-én le- járt szelvényeért	2 44
Jakab Márton	— 5	Mikó Imre (3-szor)	5 —
Szentgyörgyi Zsuzsa	— 2	Albert Dénes Czéczkéről	6 —
Id. Vajna János	— 5	Jánosi Gergely 1879 re	2 —
3520. Ifj. Vajna János	— 4	Filep István (3-or)	5 —
Bocskai Róza	— 4	Ferenczi Mózes (14-er)	4 —
Csiki István	— 5	Gálfai Sándor Gernyeszeg (3-szor)	10 —
Kerekes József	— 10	A 24-dik közl. össz. 661 77	
Gál András	— 2	Hozzáadva az előbi 23 közl. 7053 25	
Gál Ferencz	— 2	Az alapítvány	7715 02
Szentgyörgyi M. József	— 2		
Berger Mór izr.	— 20		

Nem vala szándékom e közleményeket sokakra nézve talán már fásasztóvá is vált újabb megjegyzéseimmel kísélni, de az alapítvány meglepő szép gyarapodása, melyet az a fennebbi adakozások által a közlebbi két hónap alatt nyert, nem engedi meg eltitkolnom a feletti örömmöt. Igaz, hogy e jelentékeny gyarapodást nagy részben a már meglevő alapítványi tőke kamatai teszik, de e mellett is négyszáz forintot meghalad az újabb adakozás, a melyért az illetők fogadják legszivelebb köszönetemet. Tekintve már azt, hogy a hátralevő 2300 frtból csak 50,000 leket számítva, egy lélekre még 5 egész krajczár se esik, tiz frtjával pedig 230 ember az egészet fedezi: tán nem alaptalan abbéli reményem, hogy ez évi zsinatunkra a kívánt 10,000 frt meglesz, legalább meglehetne minden nagyobb magunk megerőltetése nélkül — csak egy kis buzgóságot tudjunk kifejteni, csak egy kis áldozatkészség szálljon meg mindnyájunkat.

Épen e sorok írása közben vettem Gálfi Sándor urnak Gernyeszegről küldött újabb 10 frt adományát a következő sorok kíséretében, melyeket fennebbi számításommal való véletlen összetalálkozás folytán s az ügy érdekében egész terjedelmében közölni jónak látok:

Ft. püspök ur! Méltóztatik emlékezni, hogy a „Dávid Ferenczalap“ nemes intentioju indítványozása után a megkezdett gyűjtés első évében, midőn a tervezett 10 ezer frtból minden egyes unitárius egyénre átlag 17 krt vettem fel, volt szerencsém 10 olyan unitáriusért kifizetni az átlagot, a kik szegénységük miatt fizetni képtelenek. Most a fennirt alapra ujlag van szerencsém 6 frtot küldeni per 6kr. 100 olyan vagyonos hitbéli atyánkfiaért, kik fizetni nem akarnak. Ugyanis én erősen ohajtom, hogy az egymillió kr. f. évi zsinatunkig a ft. püspök ur kezében együvé gyűljön; mert ha ez nem sikerül öt év alatt, akkor az a mi híres buzgóságunk és közmondásos összetartásunk vagy gúny vagy mese. Midőn a fennirt 6 frthoz magam részéről is 4 frtot csatolok a fennebbi célra, maradok stb.

E sorok után én nem tartom szükségesnek az alapítvány-ügy érdekében újabb buzdítást tenni.

Kolozsvárt, febr. 24. 1876.

Ferencz József.

Az al. siménfalvi olv. és önképző egyesület által saját könyvtára gyarapítására folyó évi január 19-én rendezett báljában felülfizettek: Barabás Lajos unitár. lelkész úr 10 kr. Maksai Gyula ev. ref. lelkész úr 20 kr. Vári Domokos úr egyleti tag 20 kr. Benedek Károly földbirtokos úr 40 kr. Benedekfi Sándor ur 10 kr. Pál József ur 10 kr. Péter Ferencz ur 20 kr. tkts. Kis Zsigmond ur egyleti tag 40 kr. Sófalvi Lajos ur iparos 50 kr. mlsgs Pálfi Dénes ur 30 frt. tkts. Jakabházy Zsigmond ur egyl. tag 40 kr., melyet midőn nyilvános nyugtázás végett köztudomásra hozni szerencsés vagyok, egyszersmind hálás köszönetet nyilvánítok fentiszelt uraknak olv. egyesületünk nevében.

Al. Siménfalván, 1879. febr. 7.

Ürmösi Kálmán,
egyleti elnök.